

Kulturarvsanalys väg 50, Brattebrobacke – Nykyrka

Örebro och Östergötlands län

Helmut Bergold

Mikko Helminen

Annica Ramström

Johnny Rönngren

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2014:34

Kulturarvsanalys väg 50, Brattebrobacke – Nykyrka

Örebro och Östergötlands län

Helmut Bergold

Mikko Helminen

Annica Ramström

Johnny Rönngren

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2015 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2014:34

Författare Helmut Bergold, Mikko Helminen,
Annica Ramström, Johnny Rönngren

Grafisk form Nina Balknäs @ Högtorps Diverse

Omslagsfoto Miljön kring Kalvsjö. Foto av Arkeologgruppen AB.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_140001.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning.....	5	Konsekvensanalys	53
Kulturarvsanalys	8	Sträckan Nykyrka –	
Uppdraget.....	9	sydväst om Medevi gård	53
Syfte.....	9	Sträckan sydväst om	
Underlag och metod	10	Medevi gård – Brattebrobacke	53
Det kulturpåverkade landskapet		Alternativ 0+.....	53
– från stenålder till nutid	12	Alternativ 1.....	54
Presentation av undersökningsområdet		Alternativ 2.....	55
ur ett kulturhistoriskt perspektiv	14	Alternativ 3.....	55
Medeltid.....	20	Alternativ 3a.....	56
Kulturmiljöer med särskilt värde	23	Alternativ 4.....	56
Fornlämningar och områden		Alternativ 5.....	57
med potential för okända lämningar	23	Alternativ 6.....	57
Kostnader för arkeologi	24	Alternativ 7.....	58
Miljöer och objekt som har lagskydd		Alternativ 8.....	58
och kulturhistoriska värden på		Slutsats	60
nationell, regional och lokal nivå	32	Begrepp	62
Riksintresse Medevi brunn, E11	32	Referenser	66
Bebyggelsens och vägarnas		Administrativa uppgifter	68
långa platskontinuitet	35		
Känsliga områden inom			
vägutredningsområdet	37		
Landskapet kring gårdarna i Rå.....	40		
Landskapet kring Stordalen.....	43		
Landskapet kring Medevi säteri.....	46		
Landskapet kring gården Kalvsjö	50		

Sammanfattning

Projektet omfattar val av lokaliseringsalternativ för utbyggnad av väg 50 delen Nykyrka – Brattebrobacke i Örebro och Östergötlands län. I syfte att se vilka eventuella intressen för kulturmiljövården som kan komma att beröras har denna kulturarvsanalys sammanställts.

Utredningsområdet innehåller tio olika vägalternativ. Däribland finns ett som följer dagens vägsträckning, medan de övriga ibland löper i och ur varandra, följer den befintliga vägen eller följer en helt ny sträckning.

Gårdarna i utredningsområdet etablerades under medeltid och saknar kontinuitet bakåt i tiden. Det är inga bybildningar utan ensamgårdar i skogsmark. Den enda gården som har ett möjligt gravfält från järnåldern är Stordalen, vilket innebär att gården skulle kunna ha områdeskontinuitet in i järnåldern.

Gårdarna Medevi, Baggeby, Kalvsjö och Kulla i den södra delen av utredningsområdet i Östergötlands län är äldre än gårdarna Södra Kärra, Stora Forsa, Dalmark, Slätrask, Rå, Nydalen och Kvarngården i den norra delen av sträckan, i Örebro län. Samtliga gårdar har brutit ny mark under medeltiden eller slutet av medeltiden. I den södra delen har det skett under 1100-1300-talet och i den norra delen under 1500-talet.

De sedan tidigare kända förhistoriska lämningarna i undersökningsområdet härrör nästan uteslutande från stenåldern. De områden där dagens odlingsmark återfinns har under delar av stenåldern utgjort havsvikar och laguner i ett skärgårdslandskap. Vikarnas och lagunernas skyddade läge har dragit till sig både kort- och långvariga bosättningar, ofta i söder- eller västvända lägen.

Området saknar de element i landskapet som tyder på bosättningar från brons- och järnåldern så som till exempel gravfält och skärpstenshögar. Utredningsområdet har få registrerade lämningar från brons- och järnåldern. Detta kan tolkas som att området inte varit attraktivt för bosättning under dessa årtusenden.

I syfte att bevara helheten i de beskrivna områdena i så stor utsträckning som möjligt ser Arkeologgruppen AB helst att alternativ 0+ eller 8 kommer till användning. Alternativ 0+ följer dagens sträckning och innebär tämligen små ingrepp i kulturmiljön om utbyggnaden vid känsliga partier förläggs, beroende på plats, på vägens östra eller västra sida.

Alternativ 8 undviker också i stort de av oss utpekade känsliga områdena. Den går visserligen nära Stora Forsa där eventuellt ett flertal fornlämningar under mark och nu okända lägenhetsbebyggelser kan förväntas. Dessutom kommer alternativ 8 att ytterligare inkräkta något på det säterilandskap som finns vid Medevi gård, dock endast längst i väster och inte långt från dagens sträckning av väg 50.

Genom att välja alternativ 0+ kommer utbyggnaden av vägen att följa dagens väg 50 och följer då den äldre vägsträckningen mellan Motala och Askersund. Vägen som löper längs med Vätterns strand har med stor sannolikhet även i äldre tid varit en landsväg.

Detta förstärks också av att de gårdar som togs upp under medeltiden lades i anslutning till vägen, antingen så att vägen passerar genom gården eller så att gården har haft direktkontakt med vägen. Landsvägen har använts för fjärrtransporter, men också för lokala transporter såsom kyrkfärder och körslor. Vilket som kom först i området, gårdarna eller vägen går inte säga, men vägen är åtminstone medeltida, möjligen äldre. Detta innebär att om alternativ 0+ väljs så kommer vägen att löpa i princip i samma linje som den alltid har gjort, vilket innebär en platskontinuitet sedan medeltiden.

Inom området har fem platser lokaliserats som känsliga för förändringar. Det är vid Rå, Stordalen, Medevi säteri, Medevi brunn och Kalvsjö. Inom utredningsområdet finns ett riksintresseområde; Medevi brunn. Lagskyddade områden utgörs av de i Fornsök registrerade lämningarna.

Figur 1. Utdrag ur digitala fastighetskartan med de alternativa vägsträckningarna markerade. Skala 1:40 000.

Kulturarvsanalys

En kulturarvsanalys utgör i grunden materiella och immateriella lämningar och företeelser. Det inbegriper till exempel traditioner, språk, konstnärliga verk, historiska lämningar, arkiv- och föremåls-samlingar samt kulturmiljöer och kulturlandskap som överförs från generation till generation. Kulturarvet berättar hur samhället har sett ut över tiden och ökar insikten om varför det ser ut som det gör idag. En kulturarvsanalys görs för att studera vilka effekter ett planerat arbetsföretag kan få samt för att klarlägga konsekvenserna därav. Därmed ska den kunna användas som en del av ett beslutsunderlag i den fortsatta processen av planeringsarbetet för arbetsföretaget.

Kulturmiljö är den av människan påverkade fysiska miljön. Det kan vara allt från enskilda objekt till stora landskapsavsnitt. Kulturmiljön är en del av kulturarvet. Det kulturhistoriska värdet kan ses som en samlad bedömning av kulturarvet genom att förstå olika skeenden och sammanhang och på det viset också förstå människors olika levnadsvillkor i skilda tider. Definitionen kan ses som ett ramverk för att ringa in vad som skulle kunna betraktas som kulturhistoriskt värde.

De specifika kulturhistoriska värdena måste identifieras och beskrivas samt kopplas till de uttryck som är värdenas förutsättningar. Det kulturhistoriska värdet blir då de kunskaper som skapas i vår egen samtid, och som i framtiden kan skapas hos kommande generationer.

Kulturvärde definieras som en samlingsbenämning för sådana värden som tillskrivs företeelser, med utgångspunkt i kulturhistoriska, sociala och estetiska aspekter. Man kan säga att det handlar om att klarlägga "vad har hänt", "vad finns" och "vad är det som återspeglas". För att identifiera och avgränsa det kulturhistoriska sammanhanget måste man alltså undersöka vad som har hänt och vad som finns.

Komplexa landskapsavsnitt och bebyggelsemiljöer som har genomgått en rad olika händelser kan vara svåra att analysera och inordna i kategorier, däremot kan de reflektera betydelsen av olika synsätt och vilken roll teknisk utveckling har haft för hur människan har använt och format landskapet.

Ett kulturhistoriskt synsätt innebär ett övervägande av olika händelser med dess element och kännetecken vilka är ett resultat av tidigare händelser och utveckling.

Det aktuella projektet omfattar val av lokaliseringsalternativ för utbyggnad av väg 50 delen Brattebrobacke – Nykyrka i Örebro och Östergötlands län. Denna kulturarvsanalys har sammanställts i syfte att se vilka eventuella intressen för kulturmiljövården som kan komma att beröras.

Inledningsvis beskrivs uppdraget och dess syfte som sedan följs upp av en beskrivning av den metod som har använts. Därefter följer en beskrivning av områdets historia som sträcker sig från stenålder fram till nutid. Kulturmiljöer med lagskydd som riksintressen och

kända fornlämningar redovisas liksom områdets potential för okända fornlämningar. Mot slutet diskuteras de områden som efter analysen har bedömts utgöra känsliga områden och vilka konsekvenser de olika vägalternativen får. Rapporten avslutas med ett avsnitt där slutsatserna presenteras. Sist i rapporten finns en begreppslista med förklaringar av i rapporten förekommande uttryck.

Faktorer som bedömts representera områdets kulturhistoriska värden i fysisk mening har identifierats och sammanställts. Nuläget, nollalternativet och aktuella nybyggnadsförslag har vägts mot varandra för att pröva vilka konsekvenser de olika alternativen får för områdets kulturhistoriska värden.

Resultaten från en nyligen genomförd utredning etapp 1 över den delen som sträcker sig från länsgränsen i Örebro län till Nykyrka i Östergötlands län (Ramström 2013), samt en byråinventering över delen Brattebrobacke till länsgränsen i Östergötland (Ramström 2014), tillsammans med den arkeologiska utredningen, etapp 1 och 2, från 1995 (Andersson 1995) ligger till grund för arbetet. Samtliga arbeten kan med fördel läsas tillsammans med denna sammanställning.

Uppdraget

Beställaren har formulerat följande mål och syften med kulturarvsanalysen:

- Översiktlig karaktärisering av området som lyfter fram områdets väsentliga kulturhistoriska särdrag och speglar tidsdjupet från förhistoria till nutid.
- Redovisning av miljöer och objekt i området som har lagskydd och kulturhistoriska värden på nationell, regional och lokal nivå.
- Redovisning av miljöer och objekt i området som är särskilt väsentliga för att områdets kulturhistoriska karaktär ska bibehållas eller stärkas.
- Kulturhistoriska samband och funktioner ska redovisas.
- Arkeologisk bedömning av potential av okända fornlämningar i området, samt kostnadsbedömning av arkeologiska insatser.
- Redovisning av fornlämningar i relation till det förhistoriska landskapets utveckling, till exempel landhöjning. Särskilt känsliga fornlämningsmiljöer ska identifieras.
- Redovisning av landskapsutvecklingen under förhistorisk tid fram till nutid. Redovisningen ska bland annat bygga på en historisk kartanalys.

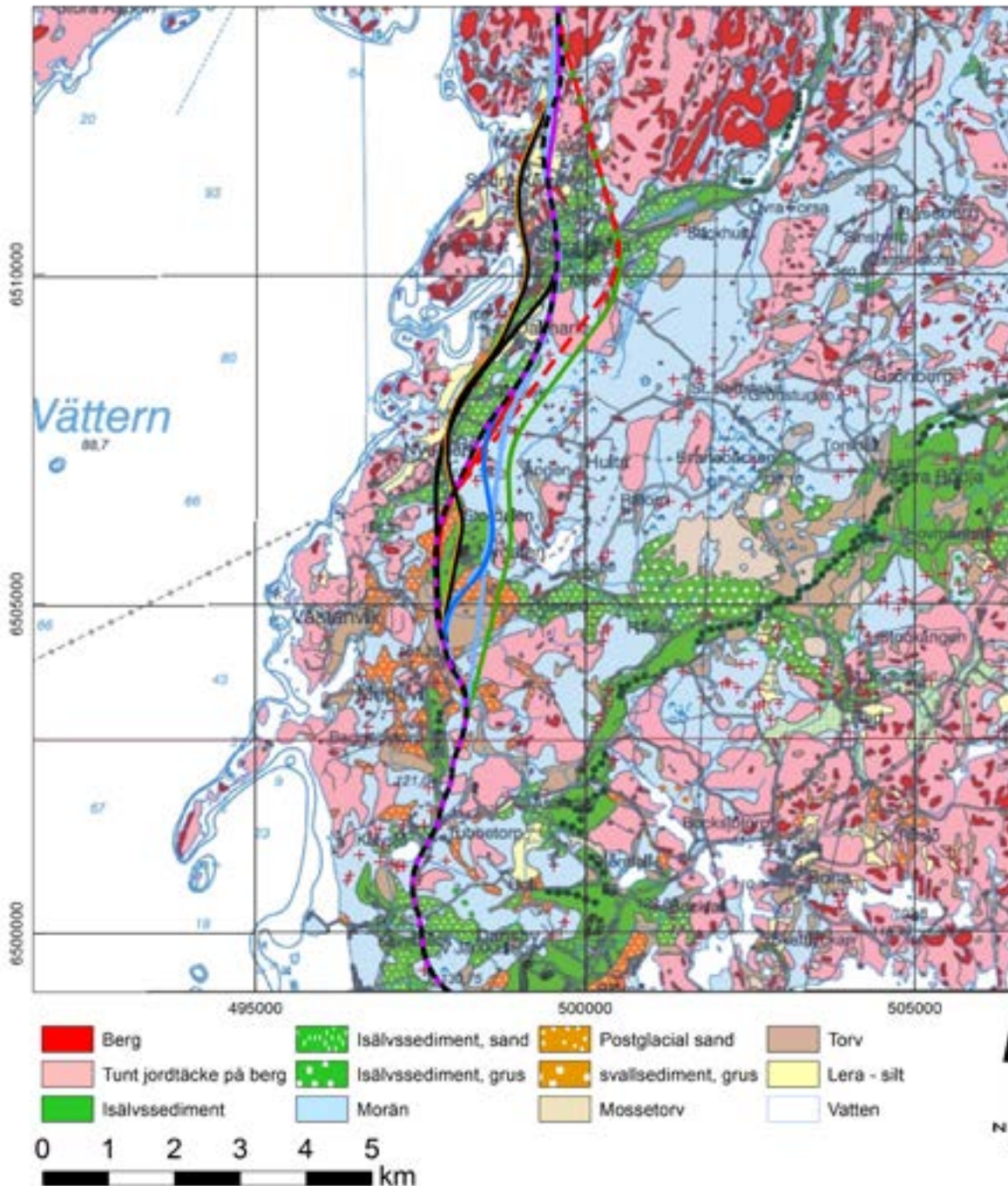
Kulturarvsanalysen ska levereras som ett dokument, en PM. Dessutom levereras framtaget GIS-material som shapefiler.

Syfte

Kulturarvsanalysens uppgift är att sätta fokus på vilka effekter de olika vägalternativen har; effekter som antingen kan vara positiva eller negativa. Analysen ska dessutom utgöra en del av beslutsunderlaget vid valet av vilket vägalternativ som ska tillämpas.

Underlag och metod

I kulturarvsanalysen sammanställs och analyseras primära källor som äldre kartmaterial, husförhörlängder, Fornsök och Skogens pärlor. Detta är källor som berör kulturmiljön i det område som omfattas av planerade vägsträckningar.

När en förändring sker i form av en nybyggnation eller breddning av väg får det effekter i landskapet. Kulturarvsanalysens uppgift är att sätta fokus på dessa effekter som antingen kan vara positiva eller negativa. De effekter som förändringar får i landskapet är på kulturmiljösidan kopplade till landskapsrums eller platsers värden. De värden som förstärks eller försvagas är kunskapsvärden, upplevelsevärden och/eller bruksvärden.

Kunskapsvärden i landskapet ligger ofta i mindre avgränsade områden såsom fornlämningar, känsliga biotoper, äldre bebyggelse-samlingar och gårdsstrukturer. Dessa kan ofta utgöras av riksintressen för olika värden som till exempel möjligheten till kunskap och förståelse av det kulturhistoriska innehållet. Men värden kan också definieras som sällsynthet eller hot. Dessa värden är objektiva.

Upplevelsevärde är mer subjektivt, det vill säga individuellt och känslorgrundat, vilket kan vara svårt att beskriva eller klassificera. Landskapets upplevelsevärde inbegriper visuella, symboliska och identitetsskapande värden, som ofta bygger på en förväntad landskapsupplevelse.

Bruksvärde handlar om den resurs som landskapet utgör för boende, friluftsliv och näringsliv.

När värdet på kulturmiljön har fastställts och förändringarna i landskapsrummet har utvärderats enligt ovan sker en värdeökning eller värdeminskning för kunskaps-, upplevelse- eller bruksvärdet. Det vill säga att det får en konsekvens för rummet eller platsen. Konsekvenserna kan i sin tur vara negativa eller positiva, stora eller små.

För att gradera konsekvenserna används en femgradig bedömnings-skala som tagits fram av EQC Karlstad AB:

- Stora eller mycket stora negativa konsekvenser uppstår när nationella intressen gällande kulturmiljö med högt bevarandevärde och/eller stora upplevelsevärden och pedagogiskt värde skadas så att helhetsmiljön inte längre kan uppfattas och att ytor och samband bryts. Dessa skadeverkningar är i hög grad irreversibla.
- Märkbara negativa konsekvenser uppstår vid begränsad påverkan på en kulturmiljö med höga värden. Det gäller när kulturmiljöer med värden ur regionalt intresse tas bort eller sönderdelas så att helheten inte kan uppfattas och även när ytor och samband försvagas och upplevs som otydliga.
- Små eller obetydliga negativa konsekvenser uppstår när enstaka fornminnen eller andra kulturhistoriska objekt påverkas eller tas bort och när inte objekten är betydelsefulla bärare av kulturmiljöns helhet.
- Inga eller försumbara konsekvenser uppstår när kulturmiljön inte utsätts för någon eller endast marginell negativ påverkan.
- Positiva konsekvenser uppstår när projektet medför att vägen lokaliseras så att områden med höga kulturvärden avlastas eller att tillgängligheten till kulturmiljön ökar.

Det kulturpåverkade landskapet – från stenålder till nutid

Kulturlandskapet kan ses som ett växelspel mellan naturen och människan, där framförallt landskapets topografi, jordarter och vatten har utgjort de primära förutsättningarna för kulturlandskapet och är grunden för hur marken har nyttjats av människan genom tiden. Förutsättningar såsom jordmån, solläge, tillgång till vatten och möjlighet till bra färdvägar har avgjort hur marken har använts.

Det vi kallar för kulturlandskap är den del av naturen där människans påverkan är som tydligast och mest omvälvande. Generationer av pragmatiskt och ekonomiskt bruk har format det landskap vi ser, upplever och brukar idag. Dess form och innehåll har till stor del uppstått genom ett i högsta grad ekonomiskt nyttjande utifrån de primära förutsättningarna på platsen.

Förutsättningarna har varierat med olika landskapstyper och med olika teknologier. Så är även fallet idag där naturförutsättningarna präglar både den agrara och den urbana miljön, visserligen det har mindre betydelse med dagens moderna tekniska utveckling.

För att definiera en bild av naturförutsättningarna i det aktuella området krävs information om jordarter, topografi och äldre

*Figur 3. Exempel på den blockrika och svårgenomträngliga terräng som särskilt präglar de norra och östra delarna av utredningsområdet.
Foto av Arkeologgruppen AB.*

Figur 4 och 5. Delar av det småbrutna odlingslandskapet med betesmarker samt biotoper som stenmurar och röjningsrösen. Foto av Arkeologgruppen AB.

strandlinjer. I generella termer kan sägas att boplatser och gårdar gärna lokaliserades till svagt sluttande mark på mer väldränerade jordarter som morän, sand och silt.

I samband med att inlandsisen smälte avsattes lera och silt på de djupast belägna bottarna (glaciallera). Mer lera avsattes efter avsmältningen men innan marken började höja sig ur vattnet (postglacial lera). Den postglaciala leran har hög vattenhållande förmåga och innehåller höga halter av växtnäringssämnen, vilket gör att lermarker i första hand nyttjats som jordbruksmark.

Med tiden och utvecklingen av jordbruksredskap möjliggjordes brukandet av tyngre leror (postglacial lera). Dessa marker har haft stor betydelse för det svenska jordbrukets utveckling under förhistorisk och historisk tid.

Kulturlandskapet har också en rent kronologisk dimension där det nutida landskapet är en ackumulering av alla tiders landskap. Invid torpet från 1800-talet finns röjningsröseområden från medeltid och gravar från järnålder. I kanten av åkermarken – som avspeglar både vår tids jordbruk och 1800-talets – ligger en hällkista som anlades 2000 år före vår tideräkningens början. Allt finns där samtidigt, om än inte direkt synligt. En kulturlandskapsanalys måste syfta till att identifiera dessa kronologiska lager och avgöra hur de förhåller sig till varandra, hur de påverkar vår uppfattning av detta förhållande och hur eventuella ingrepp i denna balans – till exempel en ny väg – riskerar att påverka den. Det kan i sammanhanget vara värt att påpeka att också en ny väg kan vara en dimension i landskapets kronologiska lapptäcke.

Presentation av undersökningsområdet ur ett kulturhistoriskt perspektiv

Utredningsområdet ligger i södra Örebro län och norra Östergötlands län på Vätterns östra sida. Utredningsområdet karaktäriseras av skogklädda partier på höga höjder i norr och öster medan de odlade markerna återfinns i nordsydliga dalgångar väster om höjderna. På flera platser följer väg 50 dessa dalgångar. Dagens markanvändning utgörs av skogs- och åkerbruk med inslag av bete samt energiskog. Bebyggelsen består av gårdar och torpbebyggelse som ligger utspridd i odlingslandskapet medan de moderna villorna har uppförts främst längs med väg 50. Inom utredningsområdet finns övergivna gårdar och torp med igenlagd åker- och betesmark.

De skogklädda partierna i nordöst, som under förhistorisk och historisk tid varit utmarksområden, har även idag en liknande karaktär och används för jakt och allmänt friluftsliv. Topografin, med djupa raviner och tät skog, gör att områdena i öster bitvis är otillgängliga. Landskapet med omväxlande skog och öppna marker ger ett splittrat intryck där höga partier öppnar sig för att återigen sluta sig i skogsmarker. Först i den södra delen av området, kring Nykyrka, övergår landskapet till att bli ett mer sammanhållet jordbrukslandskap.

Figur 6. De äldre vägsträckningarna utifrån historiskt kartmaterial överförda till fastighetskartan. Den röda väglinjen är den i nord-syd löpande landsvägen medan de gulfärgade är av mer lokal karaktär.

Med start i norr återfinns resterna av den gamla landsvägen mellan Askersund och Motala som är känd från 1700-talets historiska kartmaterial. Till stora delar sammanfaller den äldre landsvägen med dagens väg 50, men den gamla vägen gör avstickare till de äldre gårdarna parallellt med dagens väg i form av en slingrande grusväg. Den gamla landsvägen löper i nordsydlig riktning genom i praktiken hela utredningsområdet. Den norra delen av landsvägen finns upptagen i Fornsök som en färdväg, RAÅ Hammar 376:1.

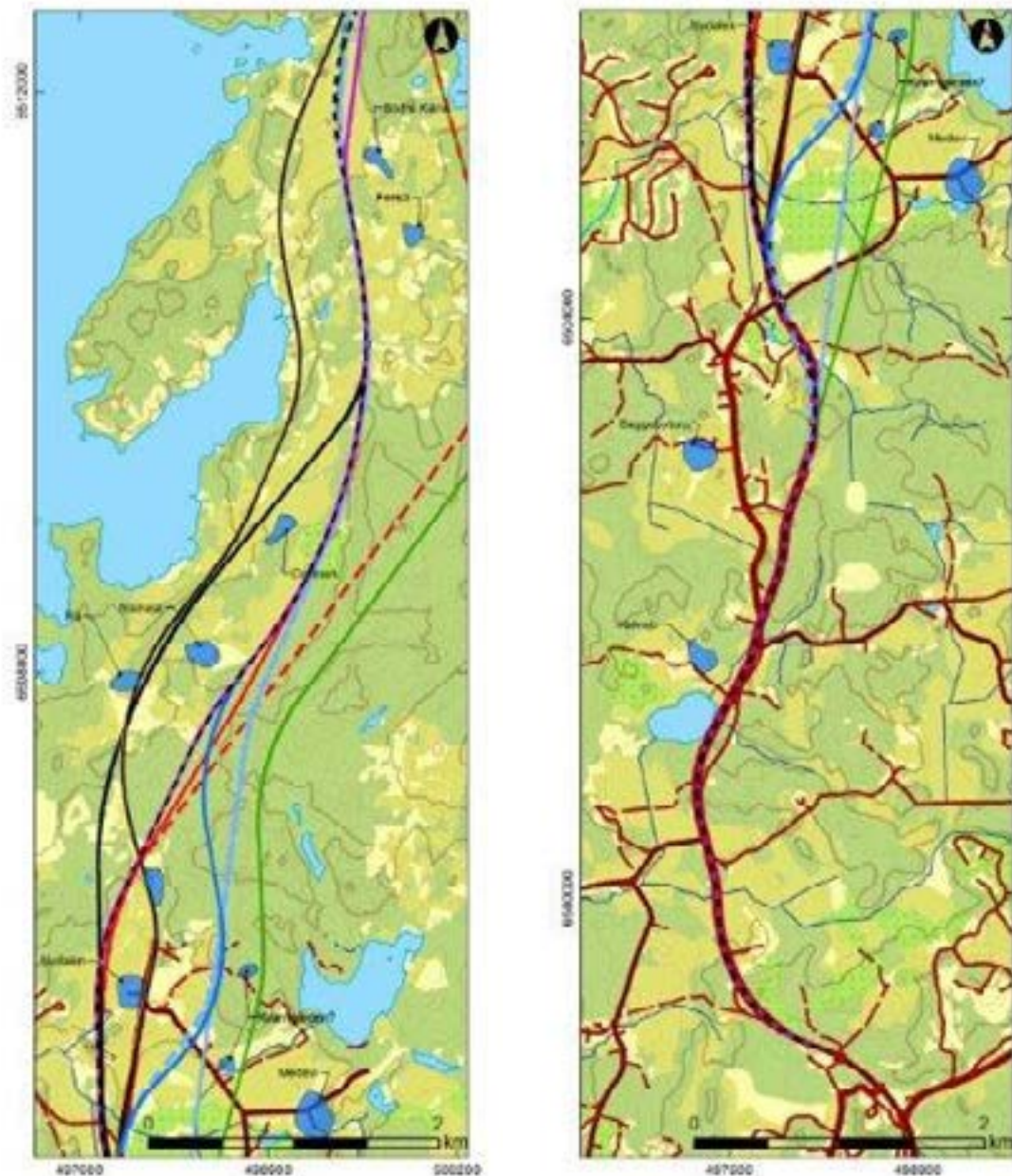
Öster om den äldre landsvägen och väg 50 löper ytterligare en parallell stig eller färdväg i nordsydlig riktning som passerar de östligare liggande byarna (Skogens Pärlor objekt 2005168). Detta är en stig eller färdväg som löper i de i övrigt otillgängliga höjd- och skogsområdena i utredningsområdets östra del. Stigen visar på det behov som ändå funnits i äldre tider att kunna färdas, åtminstone till fots, även i dessa otillgängliga delar. Den enstaka bebyggelse som återfinns i dessa skogstrakter knyter an till denna väg eller till den väg som löper i östvästlig riktning över skogspartiet från gården Rå.

I östvästlig riktning finns även en väg vid byn Södra Kärra som i sin förlängning, utanför utredningsområdet, delar sig. Den ena delen fortsätter norrut upp i skogsområdena medan den andra fortsätter till byn Övre Forsa.

Likaså vid Stora Forsa finns en östvästlig väg som leder till byn Övre Forsa. Denna väg leder parallellt med Forsaån och korsar den vid ett tillfälle. Den sista vägen inom utredningsområdet är den som löper i östvästlig riktning från Rå, över skogsområdena till byn Hulta.

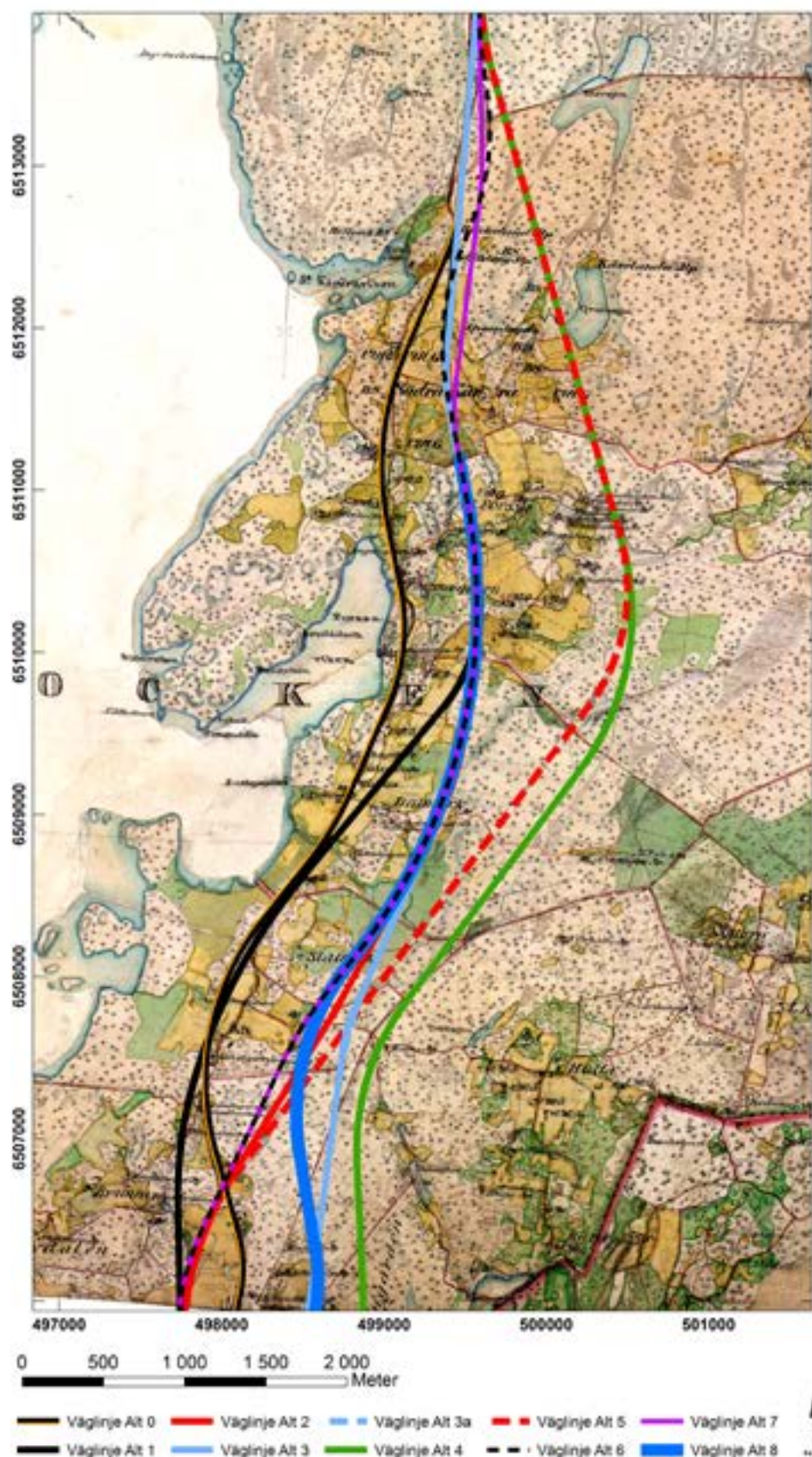
Genom att bilda sig en uppfattning om det äldre vägnätet i området kan en bättre bild av rörelsemönstret skapas och på så sätt ökar också förståelsen för medeltida och historiska upptagningar av bebyggelseenheter och var de kan vara belägna. Delar av vägnätet kan även vara äldre än så, men där är kopplingarna inte alltid lika tydliga. Det är i och med de första landskapslagarna som vi får en inblick i synen på vägar och framkomlighet där flera lagar gör gällande att det ska finnas en farbar väg in och ut ur byn. Detta kan tolkas som att byn, i det här fallet de mantalssatta eller frälseägda byarna, inte ska vara återvändsgränder för att använda en modern liknelse, utan man ska kunna gå in i den från ett håll och sedan vidare ut ur den åt ett annat. Denna tolkning stämmer bra med vägnätet i utredningsområdet som just löper in och ut ur byar, ibland i nordsydlig riktning och ibland även i östvästlig så att vissa byar bildar en knutpunkt i vägnätet. Därmed kan man också dra slutsatsen att vägnätet är av åtminstone medeltida ursprung, då tiden även sammanfaller med de historiska beläggen för byarna.

De sedan tidigare kända förhistoriska lämningarna i undersökningsområdet härrör nästan uteslutande från stenåldern, en lång tidsperiod som spänner från cirka 9 000 till 1 800 f. Kr. De områden där dagens odlingsmark återfinns har under delar av stenåldern utgjort havsvikar och laguner i ett skärgårdslandskap.

Figur 8a–b. Karta med de medeltida gårdarnas lägen markerade.

På 120-metersnivån återfinns stenkammargravar på näs eller i skyddade vikar. Gravtypen har krävt en större arbetsinsats för att uppföras, vilket gör att man kan sluta sig till att det i närheten bör ha funnits en population som kunnat avvara så pass mycket arbetskraft som behövts för att uppföra gravarna. Vikarnas och lagunernas skyddade läge har dragit till sig både kort- och långvariga bosättningar, ofta i söder- eller västvända lägen. Under yngre stenålder eller äldsta bronsålder har vattnet dragit sig undan cirka 5 meter till en nivå på 115 meter över havet.

Figur 7a–b. Häradsekonomska kartan från 1800-talets mitt med byar och äldre vägar.

Området saknar de element i landskapet som tyder på bosättningar från brons- och järnåldern så som till exempel gravfält och skärvstenshögar. Utredningsområdet har få registrerade lämningar från brons- och järnåldern. Detta kan tolkas som att området inte varit attraktivt ur bosättningssynpunkt under dessa årtusenden. Möjligen kan några av de kända lämningar som daterats till stenålder egentligen höra till den äldsta delen av bronsåldern, men det förändrar inte bilden. Vattnet verkar ha dragit sig tillbaka ganska snabbt och lämnat ett landskap efter sig som inte lämpade sig för den typ av enkel odling som var en förutsättning för att permanent bebyggelse skulle kunna etableras.

Medeltid

Gårdarna i utredningsområdet etablerades under medeltid och saknar kontinuitet bakåt i tiden, vilket däremot är vanligt i fullåkersbygder eller i de småbrutna Mälardalslandskapen. Det rör sig inte om någon bybildning utan snarare om etablerandet av ensamgårdar i skogsmark. Den enda gården som har ett möjligt gravfält från järnåldern är Stordalen. Gården skulle kunna ha områdeskontinuitet in i järnåldern, men detta enda gravfältet kan också symbolisera en kortvarig etablering under en period av järnåldern.

Gårdarna Medevi, Baggeby, Kalvsjö och Kulla i den södra delen av utredningsområdet i Östergötlands län är äldre än gårdarna Södra Kärra, Stora Forsa, Dalmark, Slätrask, Rå, Nydalen och Kvarngården i den norra delen, i Örebro län. Samtliga gårdar har brutit ny mark under medeltiden eller slutet av medeltiden. I den södra delen har det skett under 1100 – 1300-talet och i den norra delen under 1500-talet. Under de första århundradena av medeltiden utgjorde den norra delen av undersökningsområdet en skogbevuxen utmark. De medeltida gårdarna i söder ligger påfallande ofta vid idag helt eller delvis utdikade sjöar. Dessa har haft betydelse för betesdriften i form av tillgången till strandängar. Betes- och odlingsmarken har för dessa gårdar varit en balanserad ekonomi och en förutsättning för deras överlevnad. Först på 1500-talet tas odlingsbar mark upp i de norra delarna och gårdar etableras i området. Under medeltid har området präglats av skogsmarker som med jämna mellanrum bryts av gårdarnas öppna åker- och betesmarker. Endast vid Medevi och Kulla har det funnits förutsättningar för en mer sammanhängande öppen miljö, då gårdarna ligger på ett inte allt för långt avstånd mellan sig, utmed den norra sidan av den nu utdikade Stafsjön. Noteras bör att samtliga gårdar ligger i anslutning till den äldre landsvägen mellan Motala och Askersund. Bebyggelsen är uppenbart etablerad i anslutning till vägen. Frågan är om vägen är samtida med bebyggelsen eller om den fanns där tidigare som en enslig passage genom skogbeväxt utmark.

Under historisk tid tas ytterligare odlings- och betesmark upp i anslutning till de redan befintliga gårdarna, vilka även styckas upp och blir flera. Det motsvarar i sig en sorts bybildning där gårdsantalet ligger mellan två till tre gårdar per by och där odlingsmaximum sammanfaller med det för Sverige generella åkermaximum kring sekelskiftet år 1900.

Under historisk tid sker en kraftig utveckling vad gäller Medevi som under 1300-talet i en bytreshandel med gårdar benämns torp till att under 1600-talet bli ett besuttet säteri. Medevi säteri lägger i princip all mark under sig i den del av utredningsområdet som återfinns i Östergötlands län. Under Medevi säteri infogas de gamla medeltida gårdarna Baggeby och Kulla. Medevis marker tar slut strax norr om den medeltida skattegården Kalvsjö. Medevis expansion i området har en dämpande effekt på bybildningen, då två av de gårdar som var potentiella byar läggs under säteriet och även söderut mot Nykyrka saknas gårdar och byar inom utredningsområdet. Under historisk tid öppnas markerna kring Medevi upp ytterligare och det öppna landskapsrum vi ser idag bildas, men då med en vattenspegel i form av den idag utdikade och igenslyade Stafsjön. Till säteriet hör en anlagd engelsk park, vilken är från 1700-talet och därmed en av Sveriges äldsta engelska parker.

Till säteriet har ett antal dagsverkstorp av olika ålder varit kopplade, vissa är bebodda idag medan andra återfinns som husgrunder.

Figur 9. Exempel på en av de bevarade äldre byggnaderna i Stora Forsa, troligen en magasinsbyggnad. På bilden syns även den äldre byvägen. Foto av Arkeologgruppen AB.

I den delen av området som ligger inom Örebro län splittrades samtliga byar i och med de laga skiftena, som genomfördes under 1800-talet. Få av dagens gårdar ligger i de äldre bylägena, de flesta är utflyttade, vilket har resulterat i dagens landskap med gårdar utspridda i odlingslandskapet. När det gäller Stora Forsa räckte inte den odlingsbara marken till, där valde man istället att bryta helt ny mark vid laga skiftet. Gården Mon är ett exempel på detta.

Utredningsområdet präglas inte av någon större industri-verksamhet, den som har funnits har i princip varit belägen i Stora Forsa, även om mindre verksamheter har funnits i Dalmark och i Rå. I Dalmark har kalkbränning förekommit och i Rå har det funnits ett ångbränneri. Stora Forsa är historiskt sett den största byn i utredningsområdet och det är också hit som de industriella verksamheterna förlagts, då det funnits ett vattendrag genom byn som kunnat nyttjas i detta syfte. Man har under en kort period försökt sig på gruvdrift, men järnådrorna gav inte den mängd som krävdes för en mer storskalig drift. Inne i Forsa har det legat en masugn som lades ner år 1834. Malmen kom till Stora Forsa med båt från gruvorna i Taberg i Småland. Efter att masugnen lades ner byggdes ett pappersbruk på samma plats, men det lades ner under första halvan av 1900-talet.

Kulturmiljöer med särskilt värde

Vissa miljöer eller objekt är skyddade i lagstiftningen. Det gäller byggnadsminnen och fornlämningar. En del av dessa miljöer är särskilt utpekade, nationellt, regionalt eller lokalt. I Medevi finns ett riksintresse. Motala kommun har 2011 tagit fram en kommunövergripande landskapsanalys vilken gjordes som komplement till översiktsplanen avseende vindkraft. Dessutom finns för Östergötlands län ett regionalt kulturarvsprogram 2012–2014. Dessa dokument behandlar dock inte det här aktuella området.

Inom ramen för den aktuella kulturarvsanalysen och vägprojektet har några områden identifierats som har särskilt värde.

Fornlämningar och områden med potential för okända lämningar

I föreliggande arbete har den lag och det fornlämningsbegrepp som gäller från och med 1 januari 2014 använts. Det innebär att lämningar som tillkommit före år 1850 och uppfyller övriga kriterier i Kulturmiljölagen ska vara fornlämning. I samband med ändringarna av lagen har begreppet fast fornlämning tagits bort och ersatts med begreppet fornlämning. Övriga begrepp är möjlig fornlämning samt övrig kulturhistorisk lämning.

Den arkeologiska utredningen som genomfördes för områdets södra del, det vill säga vägkorridoren i Östergötland har fastställt 32 arkeologiska objekt (Ramström 2013). Objekten fornlämning uppgår till 8 stycken och utgörs antingen av lägenhetsbebyggelse, fossil åkermark eller röjningsröseområde. Bland fornlämningar finns även gränsstenar och milstenar. Dessutom finns 15 möjliga fornlämningar.

Det är vanligen ytor som utifrån sitt topografiska läge, naturmiljö och omkringliggande fornlämningsmiljö har bedömts att kunna innehålla dolda fornlämningar.

De i rapporten (Ramström 2013) markerade gränserna ska inte ses som absoluta utan återspeglar en topografiskt möjlig begränsning. Det är först efter att en fornlämning säkert har konstaterats vid en utredning etapp 2 och efter det att en förundersökning genomförts som dess gränser och utbredning kan fastställas. Slutligen finns 9 övriga kulturhistoriska lämningar. Dessa är vanligen sentida lägenhetsbebyggelser eller stenmurar. Den norra delen av sträckan är inte inventerad och de föreslagna vägalternativen täcker ett mycket stort område.

Inom området finns i Fornsök cirka 60 registrerade lämningar av olika karaktär (Ramström 2014). Siffran kommer dock att förändras, dels beroende på den nya lagstiftningen, dels på nyupptäckta lämningar i samband med inventering, samt i ett senare skede utredningsgrävning. I följande kartmaterial presenteras de i Fornsök registrerade objekten.

Förutom de redan kända lämningarna förväntas vid fortsatt inventering och utredningsgrävning nya lämningar påträffas främst efter lägenhetsbebyggelse och stenålder. I mindre utsträckning förväntas även yngre bronsålders- och järnålderslämningar. De fortsatta arbetena förväntas alltså förstärka bilden av den redan kända fornlämningsmiljön.

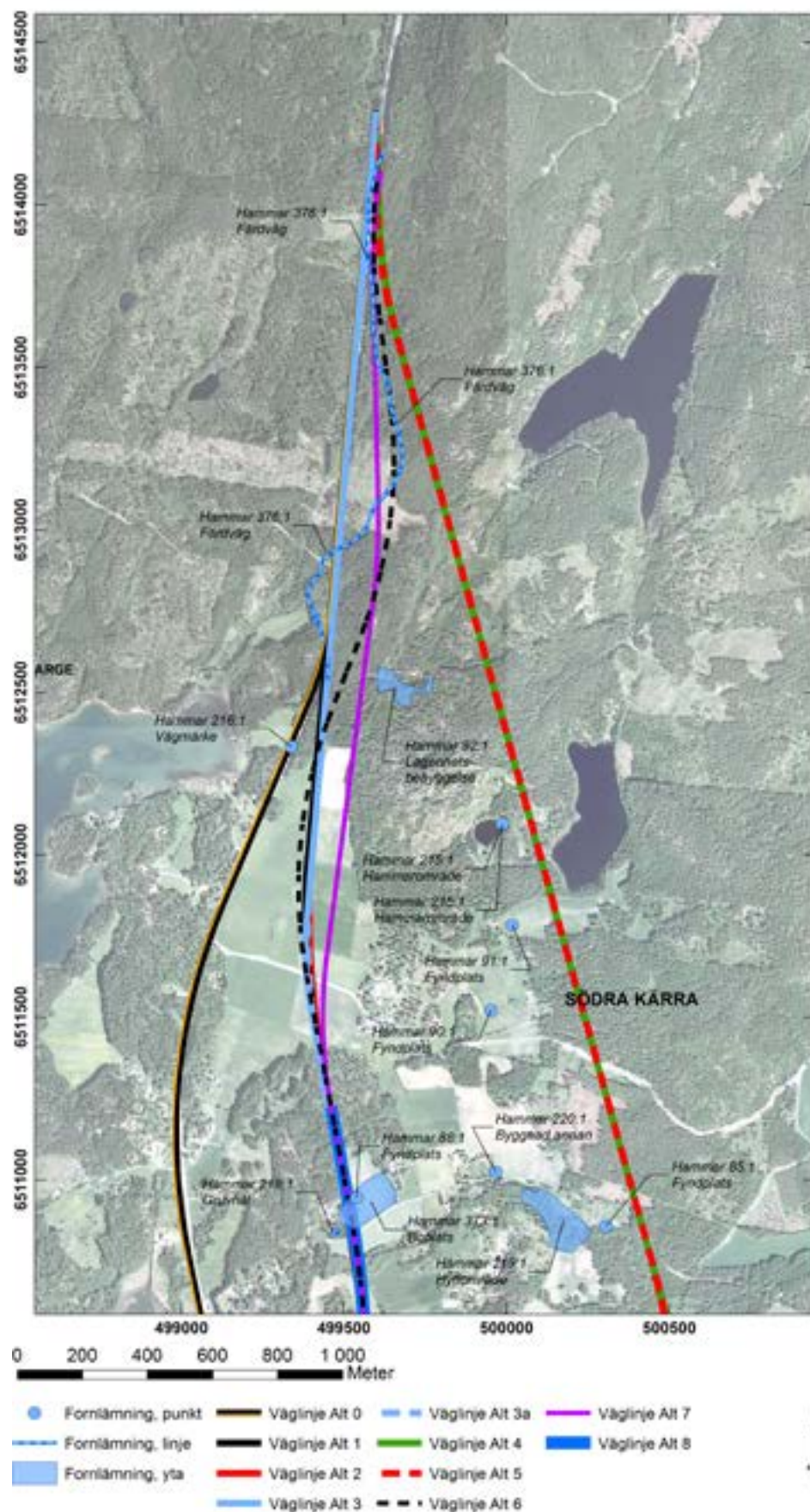
Lägenhetsbebyggelse kan särskilt förväntas i lägen utefter de äldre vägsträckningarna, i utkanten av de medeltida bylägena och i de historiskt odlade trakterna. Även järnålderslämningar och tidig-medeltida objekt kan förväntas i dessa områden, dock i ringa omfattning. Lämningar efter stenålder och äldre bronsålder förväntas särskilt ligga inom områden mellan 110–125 meter över havet vilket motsvarar strandlinjen för de aktuella perioderna. Särskilt troliga områden för dessa lämningar är de platser där det enligt Fornsök har påträffats lösfynd från perioden.

Kostnader för arkeologi

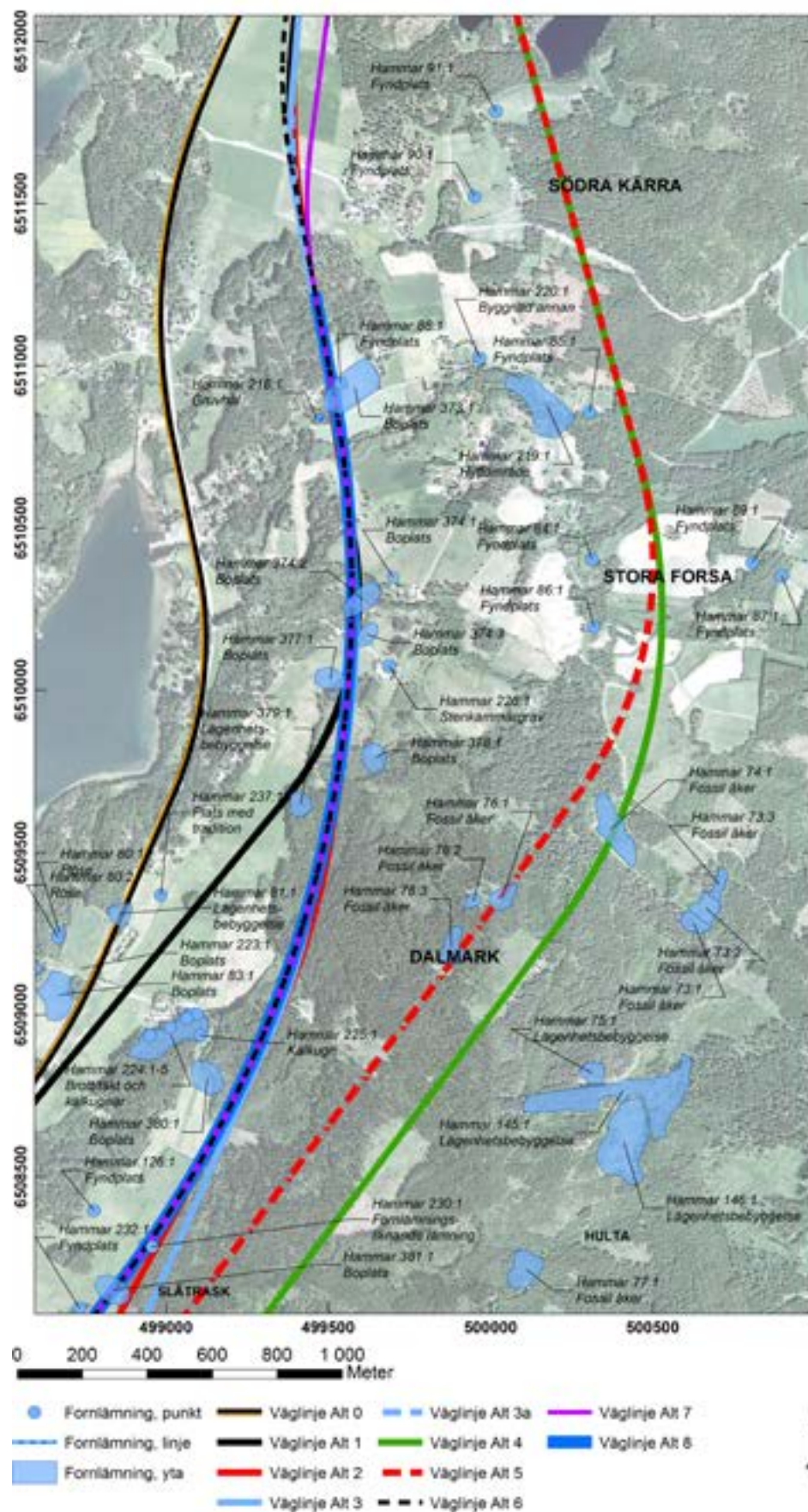
Att ange framtida kostnader för idag okända arkeologiska objekt är naturligtvis inte möjligt. De uppskattningar som anges nedan bygger på sammanställningar som gjorts utifrån genomsnittskostnader för undersökningar genomförda på varierande objekt under senare år av olika aktörer.

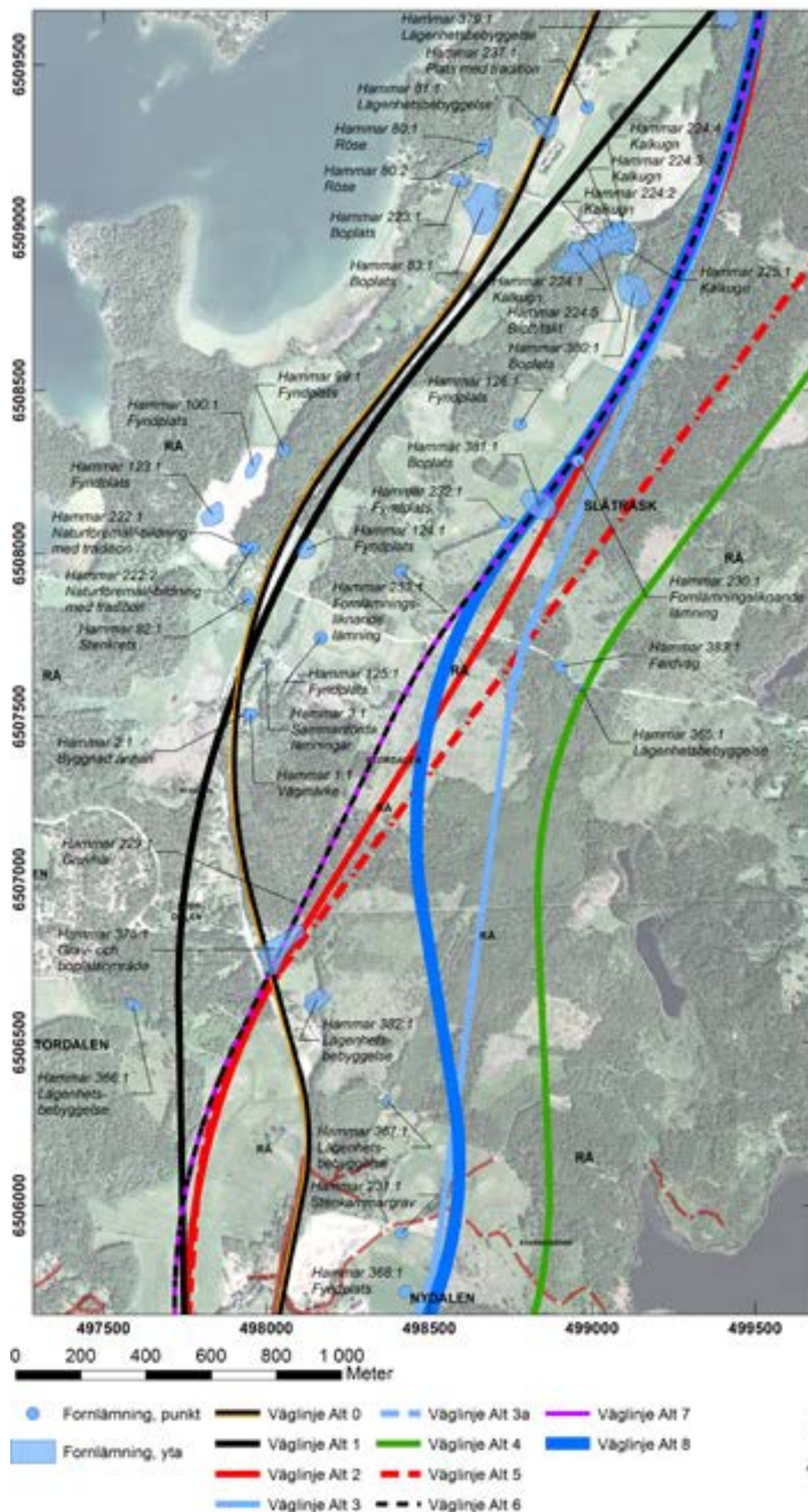
Kart- och arkivstudier är gjorda för hela sträckningen, återstående kostnader kommer att för norra delen inledas med en inventering av vald korridor Därefter följer arkeologisk utredning etapp 2, förundersökningar samt slutundersökningar för hela sträckan. Efter varje moment kan man på goda grunder anta att antalet objekt att undersöka kommer att avta. Kostnaden för utredningens etapp 2 är mycket beroende på den korridor som väljs och kan i nuläget inte uppskattas. Nedan följer en tabell av kostnadsuppskattningar som grundar sig på de senaste årens kostnadsläge vid undersökningar av den typ av lämningar som kan förväntas finnas i området. Tabellen bygger till delar på en sammanställning av SAU (Societas Archaeologica Upsaliensis).

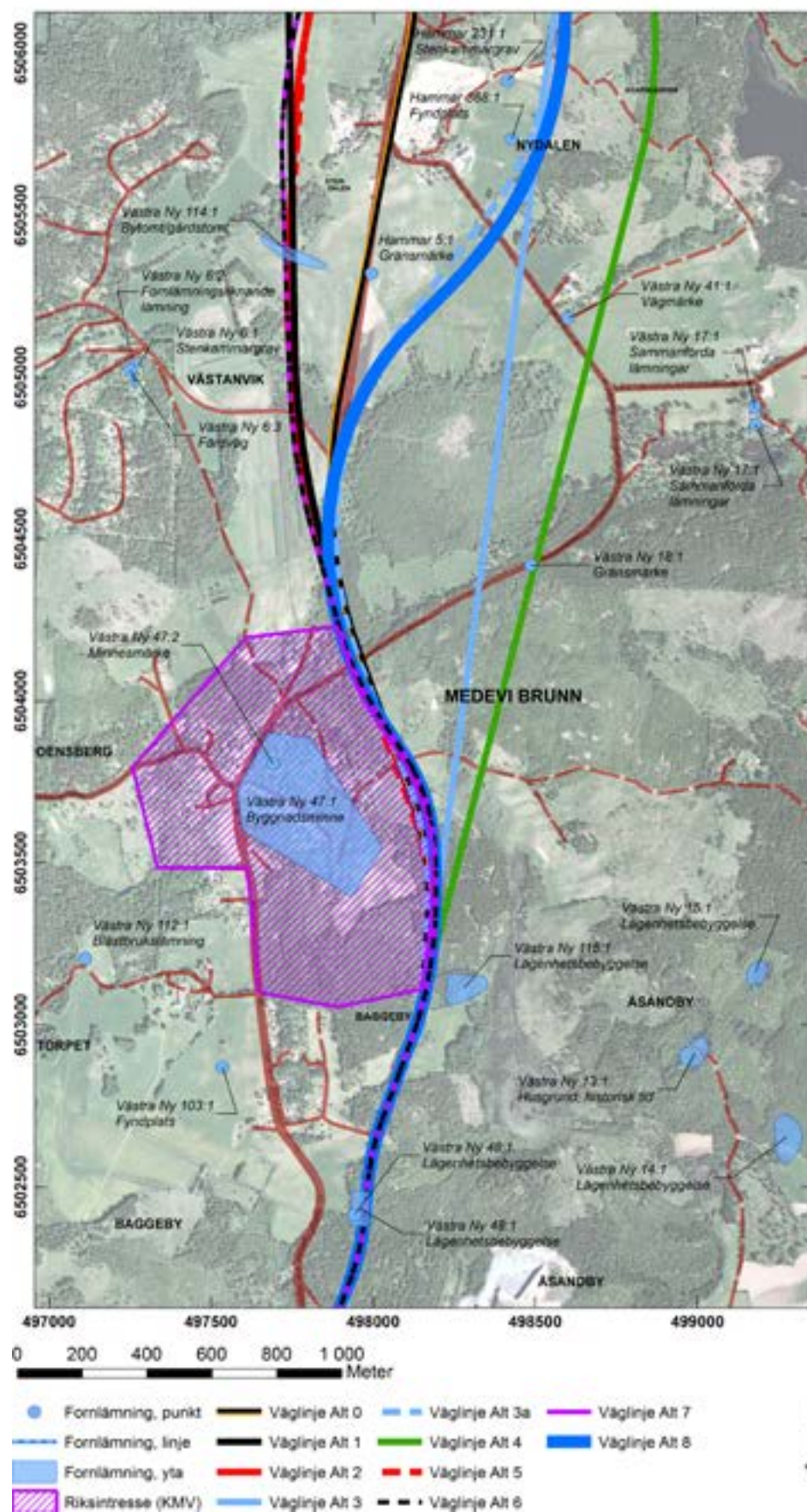
Lämningstyp	Storlek	Förundersökning	Slutundersökning
Mesolitisk/neolitisk boplatz	liten-medel	100.000–300.000	400.000–1.500.000
Neolitisk boplatz	medel-stor	200.000–700.000	800.000–3.000.000
Bronsålderslokal	liten-medel	100.000–300.000	300.000–1.500.000
Järnålderslokal	liten	100.000–300.000	300.000–1.500.000
Lägenhetsbebyggelse	medel	50.000–100.000	100.000–350.000
Lägenhetsbebyggelse/bytomt	medel-stor	75.000–150.000	150.000–900.000
Fossil odlingsmark	medel	50.000–100.000	100.000–600.000

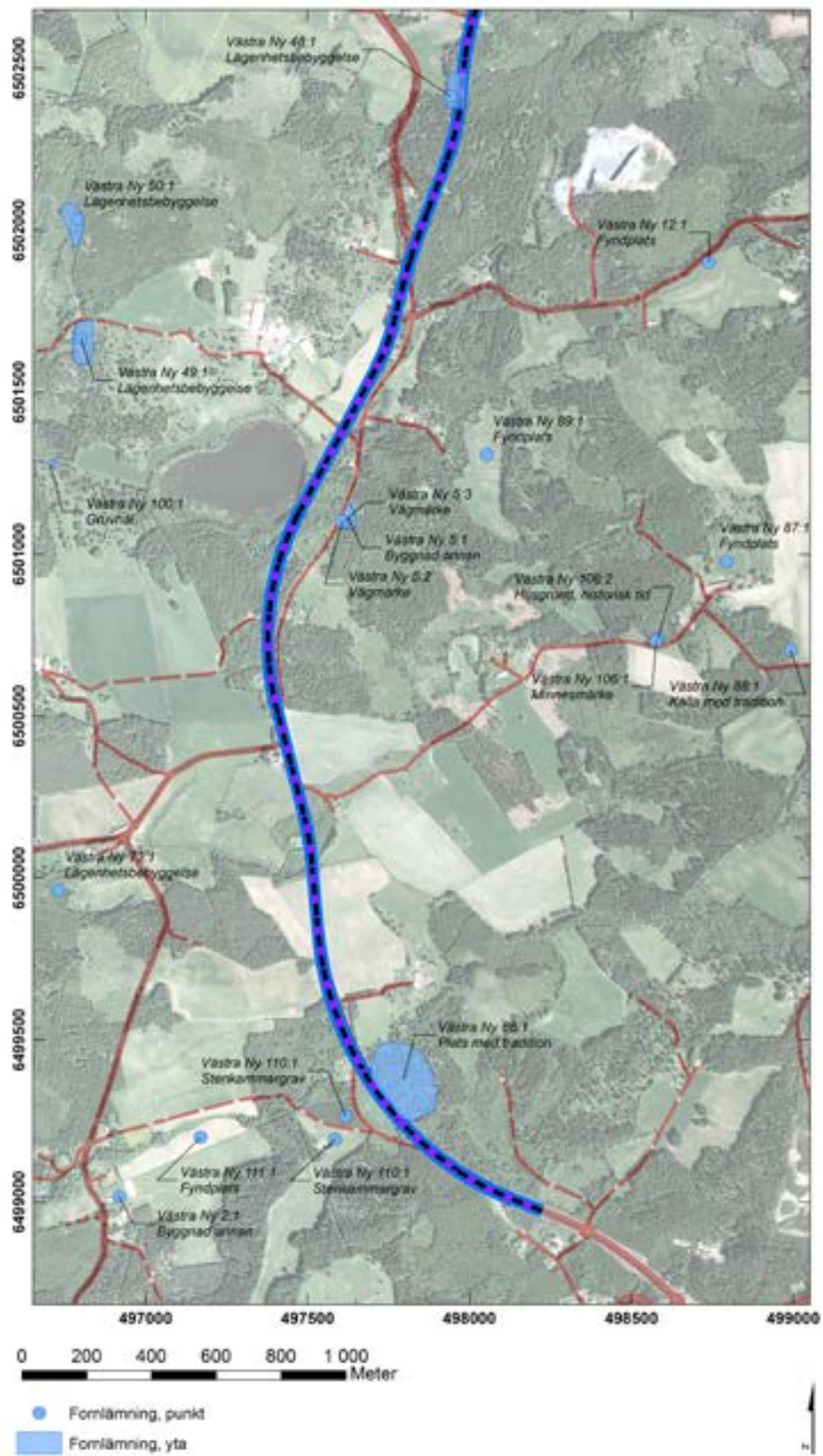

Figur 10-14 (s. 25ff). De i Forsök registrerade kända objekts lägen i förhållande till de föreslagna vägsträckningarna.

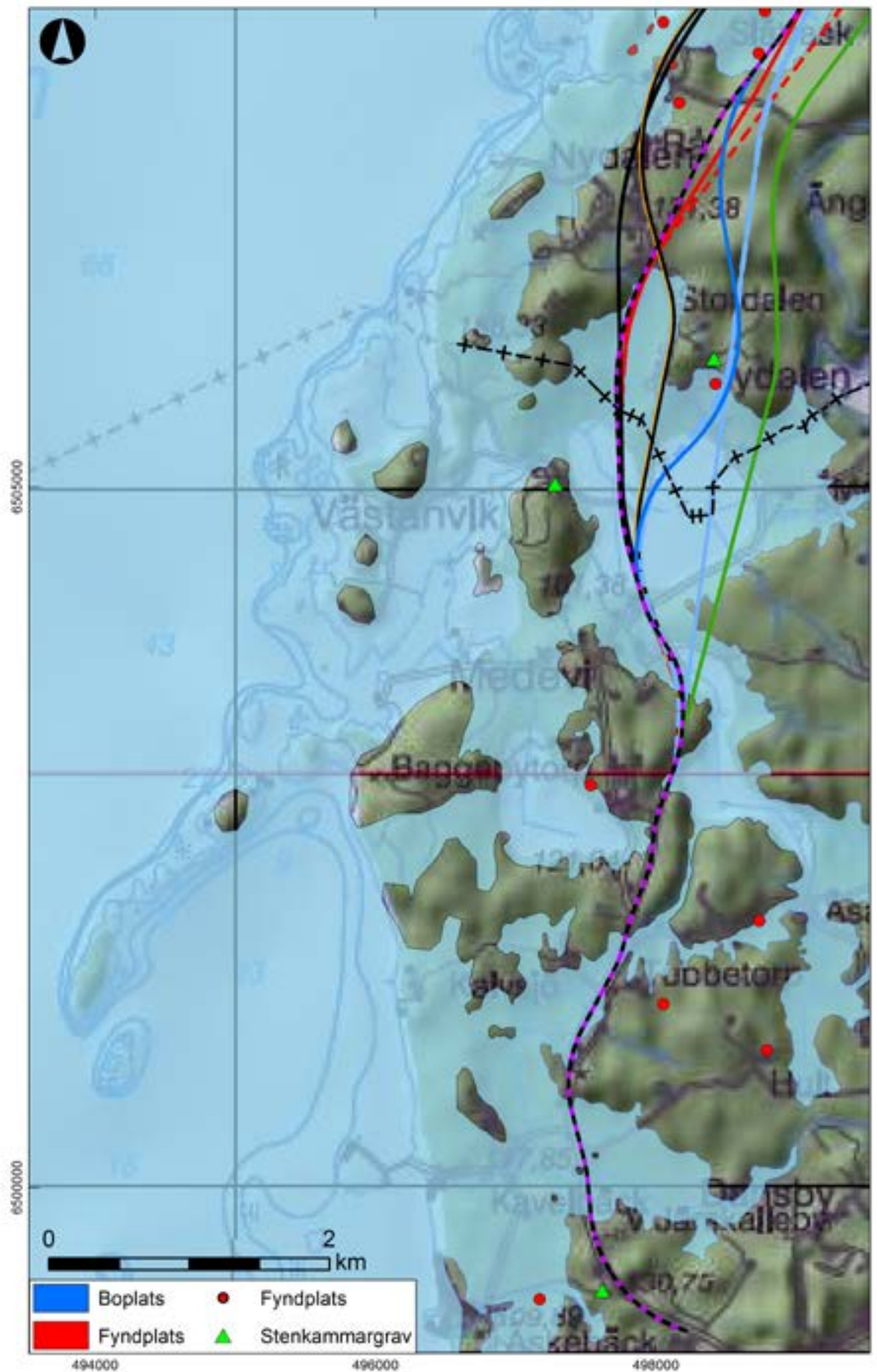

Figur 15a–b. Vattenlinjen för 120 meter över havet med fornlämningar och fyndplatser.

Miljöer och objekt som har lagskydd och kulturhistoriska värden på nationell, regional och lokal nivå

I anslutning till de föreslagna vägsträckningarna finns ett riksintresse för kulturmiljövården. Det är Medevi brunn. Området utgörs av en tämligen väl bevarad brunnsmiljö med ett flertal byggnader varav de flesta är byggnadsminnesförklarade.

Riksintresse Medevi brunn, E11

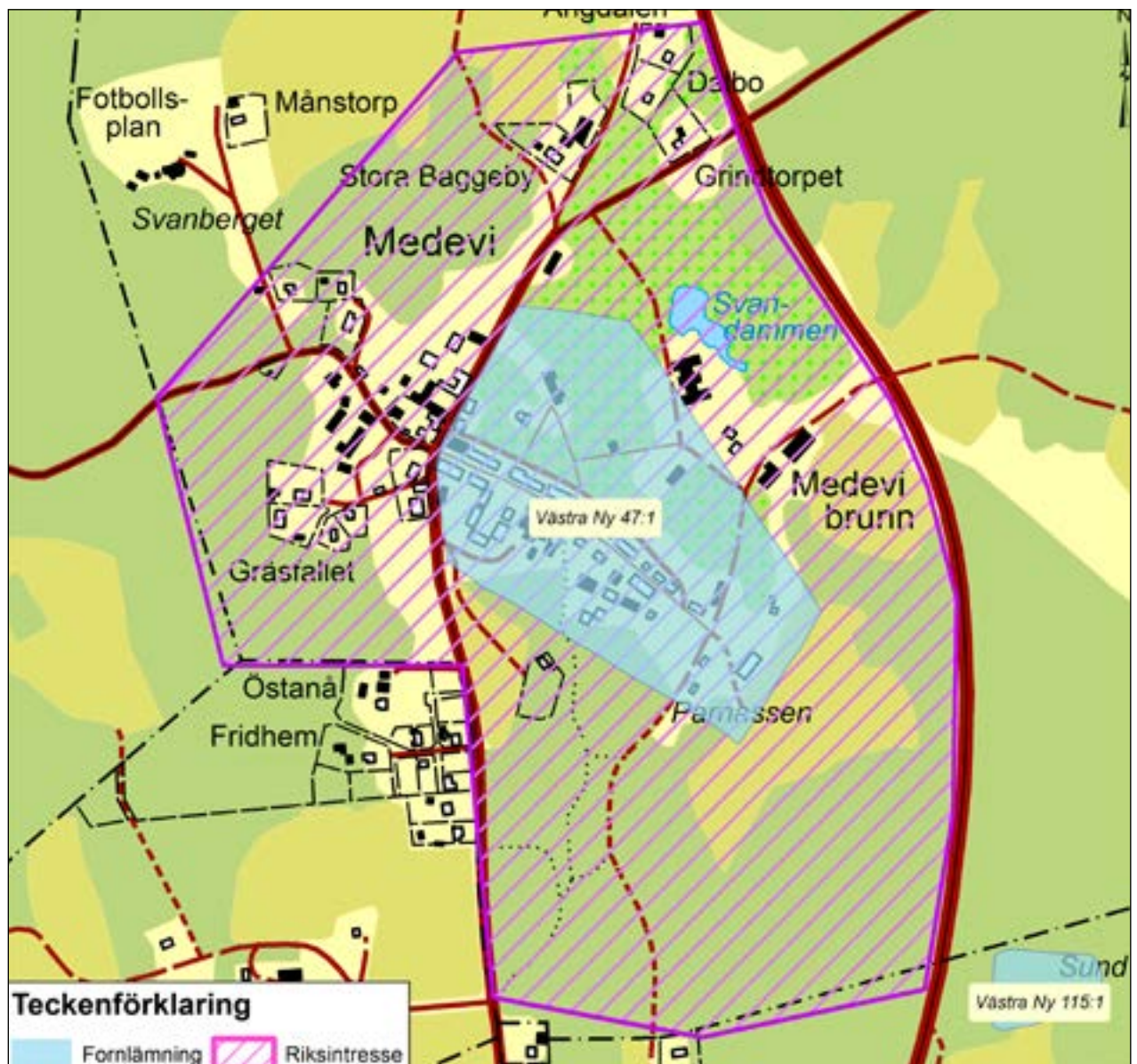
Brunnsverksamheten grundades av Urban Hiärne och friherre Gustaf Soop år 1678. Hiärne hade ett år innan besökt platsen och i samband med detta upptäckte han det hälsobringande vattnet i källan. Han konstaterade att det var en riktig surbrunn av den typ som fanns i andra länder. Soop ägde Medevi gård och var därmed redan markägare.

Brunnsmiljön har idag många bevarade byggnader, bland annat Högbrunnen från år 1809, som är ett av våra mest betydande medicinalhistoriska monument. Bland övriga bevarade byggnader kan nämnas Stora brunnsalongen från år 1750 med vackra vägg- och takmålningar, brunnskyrkan, badhuset och Medevi lasarett. Det finns idag cirka 70 byggnader vid brunnen. Mer än hälften av dessa är flyttade hit från stora gårdar i närheten, bland annat Stjernerunds slott, Ljungs slott och Löfstads slott. Anledningen till att byggnaderna flyttades var att arbetskraften var billig medan virket var dyrt. Därför var det billigare att montera ner och flytta hus än att bygga nytt. Merparten av husen är från 1700- och 1800-talen. Många av byggnaderna har namn efter de familjer som har bott i dem eller den plats de är flyttade från.

Tidigt blev Medevi Brunn populärt bland adeln och de högre samhällsklasserna. Den kungliga närvaron blev tydligare i och med att brunnen under en kort period ägdes av änkedrottning Hedvig Eleonora.

Också de fattiga erbjöds möjlighet att komma till Medevi för att utan kostnad dricka det hälsosamma vattnet. Dessa bereddes plats i lasarettet och fick genomgå en kur på några veckor. De flesta kom med ledbesvär och så många som 70 procent blev betydligt bättre av en vistelse här.

År 1982 gick Medevi Brunn över till att framför allt vara en hotell- och konferensanläggning med fokus på kulturen. De flesta byggnaderna på området används idag i den verksamheten. I Stora Resbyggningen, flyttad från Stjernerunds slott år 1692, finns hotellrum. Nämnas kan också att i stort sett samtliga möbler har anor från 1700-talet.

Figur 16. Utdrag ur fastighetskartan med Medevi brunnsområde. Fornlämningsområdet respektive gränsen för riksintresseområdet är markerat. Skala 1:10 000.

Figur 17. Brunnsbyggnaden. Foto av Fredrik Daniel Bruno 1948.

Figur 18. Miljön i Medevi. Foto av Fredrik Daniel Bruno 1948.

Består av

Det finns idag cirka 70 byggnader vid brunnen. Mer än hälften av dessa är flyttade hit från stora gårdar i närheten, bland annat Stjernerunds slott, Ljungs slott och Löfstads slott. Många av byggnaderna är byggnadsminnesförklarade. Bland byggnaderna kan nämnas "Stora matsalen", "Biljarden" och kyrkan från 1700-talet samt den nuvarande högbrunnen från 1800-talets början. Därtill ett stort antal bevarade bostadshus från tiden 1700–1800-tal.

Beskrivning

En av landets mest kända brunnsmiljöer och centrum för aristokratiskt sällskapsliv från 1600- till 1800-tal med ännu välbevarad och småskalig bebyggelse enligt ursprunglig byggnadsplan från 1700-talet.

Motivering

Miljön kring Medevi brunn handlar inte bara om den fysiska miljön i form av byggnader, utformning och landskap, det rör sig också om den psykiska miljön, i vilken buller räknas in. En av idéerna med att dricka brunn var, förutom det hälsobringande vattnet, även miljöombytet. I det ingick tid för eftertanke, gästerna skulle beredas lugn och ro samt stärkande promenader i en tyst och rogivande natur. För att få en idé om de äldre idealen kring brunnsdrickandet ingår att det är rogivande, vilket gör miljön känslig för buller.

Effekt och konsekvens

Den planerade vägsträckningen berör inte Medevi brunn i någon större omfattning. Mellan riksintresseområdet för Medevi brunn och den nya vägsträckningen finns en skogsbarriär. Det förordas att den nuvarande väg 50 breddas i öster för att bevara den insynskyddande och ljuddämpande skogsbarriären för att bevara den harmoniska miljön som karakteriserar en brunnsmiljö. På så vis bevaras den sammanhållna rogivande miljön tillsammans med den småskaliga bebyggelsen, vilket ger besökarna både ett upplevelsevärde och ett kunskapsvärde.

Bebyggelsens och vägarnas långa platskontinuitet

Människans rörelse i rummet gör sig synlig via kommunikationsleder på land och på vatten. På land via det äldre vägnätet i form vägar, stigar och vad, samt på vattnet i form av hamnar, bryggor och ankringsplatser. I den äldre tidens landskap var många gånger vattenvägarna det snabbaste sättet att färdas, på sommaren i båt och på vintern med häst och släde över isarna på formella eller informella vintervägar. Kvaliteten på vägnätet har varit skiftande beroende på terrängförhållanden och klimat. Transportbehovet har också varit skiftande över tid och rum, men de största transportbehoven i det förindustriella samhället har förelegat inom hemmets och hushållningens ram såsom vattenbäring, bundna körslor vid slätter, skörd och annat arbete på åkrarna samt köp och försäljning inom bygden. Till detta kom också kyrkofärderna, det vill säga korta transporter inom regionen eller närområdet. Fjärrtransporterna har varit mer långväga och då ofta till städerna eller stapelplatser med till exempel stångjärn, trä- och koltransporter och övriga handelsresor. Vid fjärrtransporter nyttjades skjutshållen som det vid Rå.

I det förindustriella samhället bröts vägar där framkomligheten var som störst och arbetsinsatsen som minst, till exempel på rullåsar eller längs med kustlinjerna där marken stigit ur vattnet med landhöjningen och bildat jämna underlag som underlättade anläggandet av vägar. Att datera dessa kommunikationsleder är vanskligt och låter sig sällan göras även om runstenar, vägmärken och det historiska kartmaterialet kan vara till hjälp.

Med start i norr återfinns resterna av den gamla landsvägen mellan Askersund och Motala. Den gamla landsvägen löper i nord-sydlig riktning genom i praktiken hela utredningsområdet och sammanfaller i långa sträckor med dagens väg 50, men här och var gör den avstickare in till de äldre gårdarna parallellt med dagens väg, som en grusväg med böjar eller svängar. Den norra delen av landsvägen finns upptagen i Fornsök som en färdväg, RAÄ Hammar 376:1.

Parallellt med väg 50, men öster om denna, återfinns en nord-sydlig vägsträcka som sträcker sig från Kärrlunda ner till byn Hultas västra inägomarker. Vägen är delvis farbar idag och då främst i delar som ligger inom byn Stora Forsa. Övriga sträckor är endast framkomliga per fot. Vägen har rekonstruerats via uppgifter i Fornsök, Skog och Historia samt det historiska kartmaterialet på Lantmäteriet. Vägen har tillkommit då behov funnits av en kommunikationsled i dessa östra utmarksområden som knyter ihop de äldre byarna med torpetableringar på byarnas utmarker. Denna väg är att se som en lokalväg för kommunikation till fots eller kortare körsträckor med häst och vagn inom lokalsamhället. Denna väg i kombination med de tre östvästliga vägar som den dels korsar och dels slutar an till har också varit ett sätt att knyta ihop inägomarkerna med utmarkerna och på så sätt transportera ut förbrukningsmaterial som trä och kol.

I öst-västlig riktning från den gamla landsvägen och väg 50 i riktning mot Södra Kärra finns en väg som leder till byn Övre Forsa. Ytterligare två vägar i samma riktning återfinns från landsvägen till Stora Forsa och vidare till Övre Forsa samt vid Rå och vidare till Hulta. Sträckningen på dessa vägar i kombination med hur de möter den östliga vägen i nordsydlig riktning gör att vägnätet kan antas vara medeltida.

I området finns få lämningar knutna till vattenvägarna, den tydligaste är hamnanläggningen vid Stora Forsa som tidigare användes som in- och utskeppningsplats för järn till den masugn som funnits i Stora Forsa, RAÄ Hammar 219:1. Hamnen är idag ombyggd och används som småbåtshamn.

Känsliga områden inom vägutredningsområdet

Hänsyn måste tas till de kulturhistoriska särdrag som finns inom vägutredningsområdet för att landskapet fortsatt skall vara läsbart efter en förändring av vägens dragning eller en nydragning av vägen. På kartan, figur 18a-b, visas de områden som bedöms vara känsliga för förändring av landskapets läsbarhet gällande historiska processer och samband. Nya moderna vägar har en annan karaktär än de äldre lokala och regionala vägarna och skapar barriärer istället för att befrämja möten så som det lilla, lokala vägnätet gör. Vid bedömningen har fem olika begrepp använts; det inleds med vad objektet består av och därefter en beskrivning som följs av en motivering och därefter redogörs för effekten och konsekvensen.

Figur 19a–b. Karta med de områden som är känsliga för förändring av landskapets läsbarhet gällande historiska processer och samband markerade.

Landskapet kring gårdarna i Rå

Figur 20. Kartöverlägg med dagens fastighetskarta samt den häradsekonomska kartan från 1860-talet med gästgivaregården, den äldre landsvägen samt ångbränneriet och några torp markerade. Dagens väg i rött. Skala 1:10 000.

Består av

Gammalgården, gästgivargård och hållstall (RAÄ Hammar 2:1), nya gården Rå med tillhörande dagsverkstorp (delvis RAÄ Hammar 3:1), äldre landsvägsavsnitt, allé samt en milsten (RAÄ Hammar 1:1).

Beskrivning

Gården Rås ägor har förändrats sedan den häradsekonomska kartan upprättades till idag. Det är inte bara ägofigurationen som har förändrats utan även gårdens placering. Gårdens utmarker mot öster har expanderat, då gården har tagit över delar av skogsmark som tidigare låg på Hultas marker. Dagens Rå uppfattas ligga öster om väg 50. Detta läge är dock sekundärt och bebyggelsen på denna sida är till-

*Figur 21. Området kring Rå med landsvägen, allén och gården.
Foto av Arkeologgruppen AB.*

kommen runt år 1850. Den primära bebyggelseenheten, vilket var ett frälsehemman, ligger på den västra sidan om väg 50 och benämns Gammelgården. Denna gård var under 1700-talet även gästgivargård och hållstall (Lantmäterimyndighetens arkiv, akt: 18-ham-37). Verksamheten har under andra halvan av 1800-talets flyttats till den nya gården på den andra sidan vägen som möjligen är ett nybygge vilket ersätter den äldre gården som då kom att används som ångbränneri. Äldsta beläggen för namnet Rå är från mitten av 1500-talet (SOFI). Frälsehemman hade dagsverkstorpore ganska tidigt för att hjälpa till att sköta driften. Två sådana enheter finns belagda, men inte namngivna på en karta från år 1845 (Lantmäterimyndighetens arkiv, akt: 18-ham-122). De båda torpen återfinns på var sida om den väg som leder i östvästlig riktning mot Hulta, på behörigt men inte alltför långt avstånd från gården. Ingen av bebyggelseenheterna är registrerade i Fornsök eller från Skog och Historia-projektet, men då lägena nu är

kända är det eventuellt möjligt att hitta dem vid en fältinventering. Skulle de hittas är båda platserna fornlämning enligt KML. Längs med den gamla landsvägen finns en bevarad allé samt en milsten i ursprungligt läge.

Motivering

Väl sammanhållen gårds- och gästgiverimiljö med anor bakåt till åtminstone 1600-talet. Ett utmärkt exempel på ett gästgiveri som under äldre historisk tid legat som en del i mangårdsbyggnaden men som på 1800-talet flyttar ut verksamheten från gården, vilket är en vanlig företeelse vid denna tid då resandet ökar markant. Platsen har ett högt upplevelse- och kunskapsvärde då få så sammanhållna miljöer där både en äldre och en yngre gästgiverimiljö finns bevarad tillsammans med en väg, allé och milsten. Denna miljö kan ge en bild av resandet och resandemiljöer under historisk tid. Bara allén i sig visar resenären att man närmar sig något annat i landskapet, i detta fall ett gästgiveri. Platsen har både ett kunskapsvärde och ett upplevelsevärde. Kunskapsvärdet ligger i den sammanhållna miljön som ger insikter och förståelse för resandet i en tid före bilens genomslag i samhället, där hästarnas begränsningar och avståndet mellan skjuthållen bestämde takten. Upplevelsevärdet blir här nära sammankopplat med kunskapsvärdet där alla platsens ingående element tillsammans skapar värdena.

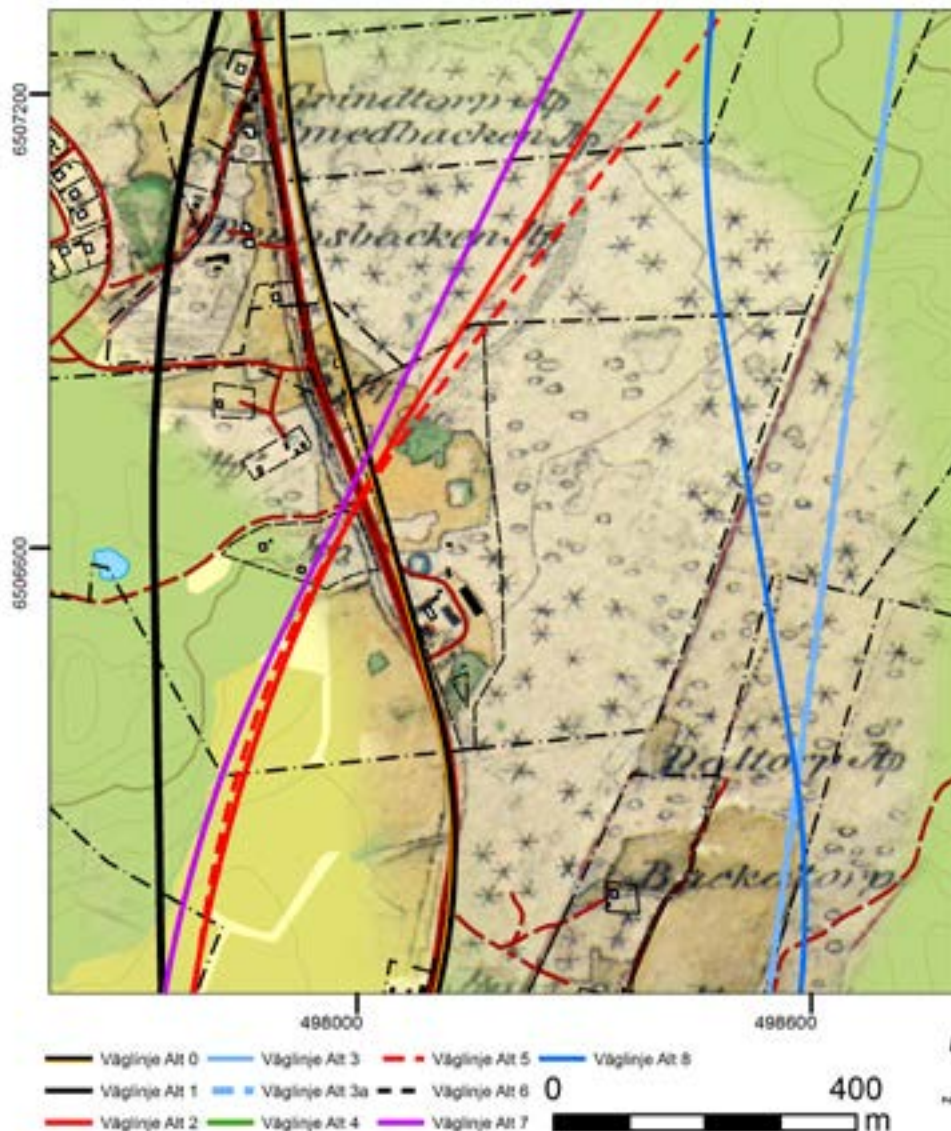
Effekt

Effekterna vid en helt ny dragning av vägen skulle bli ringa då det är den sammanhållna miljön som är platsens motivering. Så länge den nya vägdragningen inte påverkar landskapsrummet genom att de ingående elementen försvinner är miljön förhållandevis tålig. Dagens Rå ligger på var sida om dagens väg 50 vilket är ett resultat av att byggnationen genomfördes i en tid som inte var lika trafikerad som dagens och då med andra färdmedel. En breddning av befintlig väg skulle förstärka en barriär i landskapsrummet då det historiska rörelsemönstret mellan gårdarna skulle påverkas ytterligare. Redan i dag är sambandet inte helt tydligt. Miljön är känslig för bullervallar då dessa skulle bli ytterligare en barriär som, inte minst visuellt, förminskar förståelsen för miljön såtillvida att rummet då skulle slutas och perspektiven förminskas. Om nuvarande väg 50 skulle användas som lokalväg och trafikmängden minska samt den byggda miljön inte tillförs nya vägelement skulle platsens två gårdar få en samhörighet igen. Man bör tänka på att dagens väg 50 har splittrat upp en historisk sammanhängande gårdsstruktur.

Konsekvens

Platsen är bevarandevärd på grund av sitt kunskaps- och upplevelsevärde och en påverkan på miljön skulle ge märkbara negativa konsekvenser.

Landskapet kring Stordalen

Figur 22. Kartöverlägg med dagens fastighetskarta samt den härads-ekonomiska kartan från 1860-talet över det vid Stordalen bevarade äldre odlingslandskapet. Kartan visar odlingsbar mark samt en del torplägen i närheten. Skala 1:10 000.

Består av

Ett äldre gårdsläge i ett småbrutet odlingslandskap med odlingsrösen och ett gravfält från järnåldern (RAÄ Hammar 375:1).

Beskrivning

Gården Stordalen, som har belägg från mitten av 1500-talet är belägen på östra sidan om väg 50 och ligger i sitt ursprungliga läge. Norr om gården finns ett förhistoriskt gravfält bestående av sex stensättningar samt en boplats, RAÄ Hammar 375:1 (Fornsök).

Figur 23. Odlingsmark och biotoper i Stordalen. Foto av Arkeologgruppen AB.

Stensättningarna kan grovt dateras till järnålder. Förutom stensättningarna finns även små röjningsrösen inom ytan. Huruvida det rör sig om rösen tillkomna i samband med stenröjning av åker- eller ängsmark eller om det är ytterligare gravar går inte att bedöma okulärt. Norr om gravarna och boplatsen finns ett gruvhål efter Dala gruva, RAÄ Hammar 229:1.

Motivering

Då det rör sig om en gård som genom historien endast bestått av en gård har den inte berörts av laga skiftet. Det gör att det småbrutna åker- och beteslandskapet från tiden före laga skiftet representerar merparten av åkerbrukets historia. Denna äldre organisatoriska odling är fortfarande tydlig och dessutom i drift. Gårdsläget är ursprungligt. Det rör sig om den enda bebyggelseenhet inom utredningsområdet som kan ha kontinuitet ner i järnåldern.

Effekt

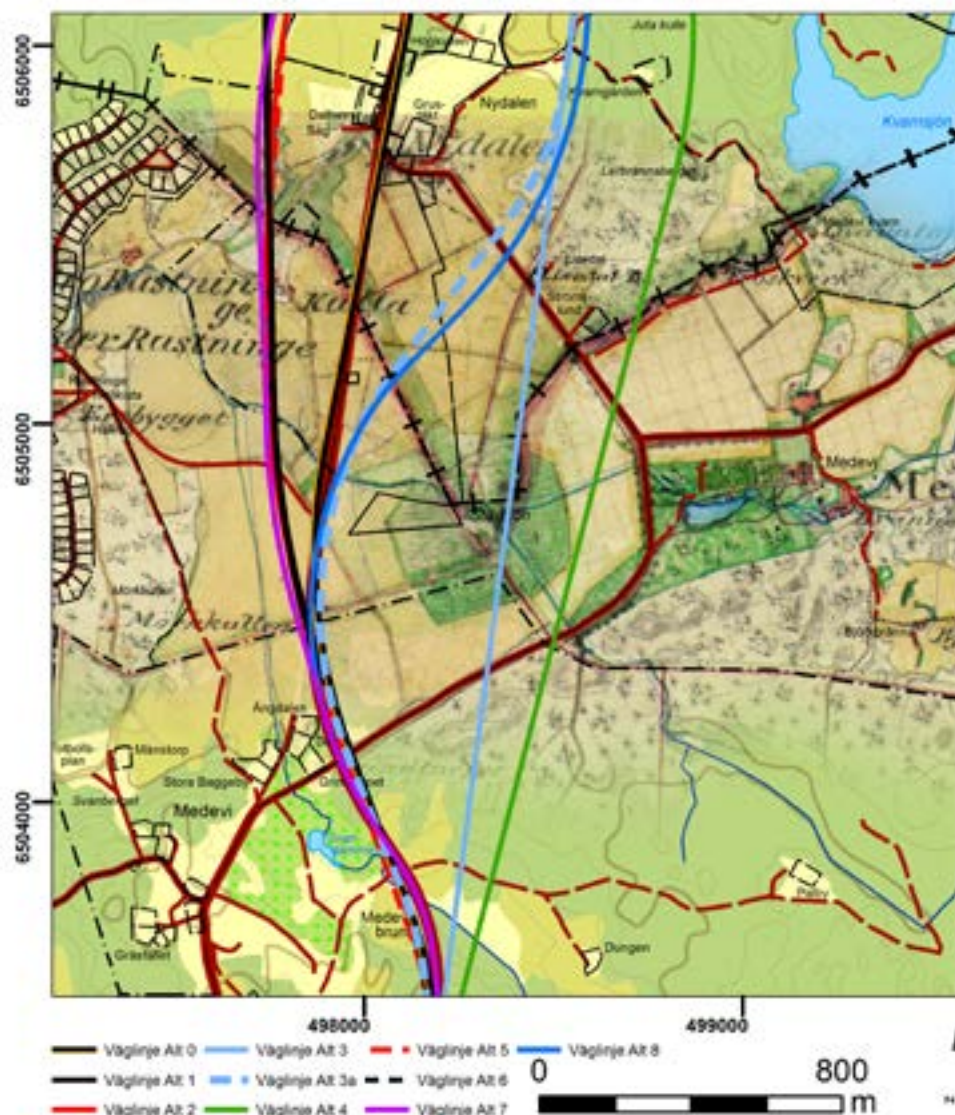
I Stordalen blir det effekter på kulturmiljön om en exploatering berör tomt- och inägomarken, då det är inom denna som värdena i miljön finns. Däremot är utmarken inte lika känslig för förändringar. Platsen har förutom ett bruksvärde även ett kunskapsvärde och ett upplevelsevärde. Bruksvärdet ligger främst i ett fortsatt markanvändande för de boende medan kunskapsvärdet främst visas i en eventuell platskontinuitet i kombination med utvecklingen av åker- och betesbruket på platsen. Det ger en god inblick i gårdens olika beståndsdelar som ligger till grund för valet av ekonomi. Ett småbrutet odlingslandskap med stenmurar, odlingsrösen, små åker-tegar och inhägnade betesmarker som är i drift är platser med stort upplevelsevärde i sin variationsrikedom. Detta blir speciellt tydligt i ett landskap som är präglad av laga skiftets stora åkerarealer där de flesta element som ingår i ett småskaligt landskap medvetet tagits bort för att öppna upp för laga skiftets grundtanke om stordrift. Platsen är bevarandevärd ur ett lokalt perspektiv, då få liknande landskapsrum finns bevarade inom vägutredningsområdet där i princip samtliga byar genomfört ett laga skifte.

Miljön är känslig för bullervallar då detta är ett främmande inslag som inte har någon koppling till det som är bevarandevärd i miljön, nämligen det småbrutna åkerlandskapet. Idag är platsen något svårtillgänglig då det i princip saknas möjlighet att stanna på platsen utan att köra upp på gårdsplanen. Om nuvarande väg 50 skulle användas som lokalväg blir trafiktrycket och hastigheterna lägre, vilket skulle ge en möjlighet att öka upplevelsevärdet på platsen.

Konsekvens

En påverkan på miljön skulle få märkbara negativa konsekvenser.

Landskapet kring Medevi säteri

Figur 24. Kartöverlägg med dagens fastighetskarta samt den härads-ekonomiska kartan från 1860-talet över området för Medevi Säteri. Markerat på kartan finns bland annat de storskaliga odlingsmarkerna, den engelska parken, kvarnen samt hur den äldre vägsträckningen löper förbi säteriet. Skala 1:10 000.

Består av

Bebyggelse i form av flyglarna till säteriet, engelsk park med dammar, stora öppna odlingsmarker, beteshagar, strandängar invid den utdikade Stafsjön, utmarker, dagsverkstorp som främst är belägna på utmarkerna, kvarn, vattendrag, alléer, nedlagd arrendegård (RAÄ Nykyrka 114:1) och den gamla landsvägen med vägmärke.

*Figur 25. Delar av den engelska parken vid Medevi säteri, "Kungskullen".
Foto av Arkeologgruppen AB.*

Beskrivning

Ett typiskt säterilandskap från 1600–1700-talet med stora öppna odlingsytor i sambruk med den intilliggande arrendegården Kulla (RAÄ Nykyrka 114:1). Till skillnad från det äldre odlingslandskapet som Stordalen representerar med små åker- och betesmarker som hägnas av stenmurar, var detta landskap fritt och öppet med stora åkrar och betesmarker.

Detta gav en helt annan dimension i 1700-talets landskap där stora öppna ytor var ovanliga. Våra dagars öppna ytor är ett resultat av de laga skiften som genomfördes under andra halvan av 1800-talet och som medförde att små åkrar slogs ihop till större brukbara ytor. Hägnader och staket togs bort och gårdar flyttades ut i nya lägen. Det mesta av dagens jordbrukslandskap är ett landskap som tillkom för 100–150 år sedan. Medewis omgivning tillkom på 1600-talet, vilket ger landskapet ett helt annat tidsdjup.

För att förstå drift och ekonomi på en så pass stor gård som Medevi säteri måste man förstå helheten i landskapsrummet som är så mycket mer än åker och beten. Till säteriet hörde ett antal dagsverkstorp som före statarsamhället stod för den dagliga skötseln av gården tillsammans med gårdens pigor och drängar. Dagsverkstörpen är belägna på säteriets utmarker och består förutom av själva torpbebyggelsen med uthus också av små åkerlyckor och beteshagar. Flera av dessa finns bevarade i de södra utmarkerna som sträcker sig söderut ner till gården Kalvsjö. Skogsdriften i utmarkerna var också en bidragande resurs och inkomst för säteriet på samma sätt som säteriets kvarn, vilken ligger norr om säteribebyggelsen. I detta fall rör det sig om en vattendriven kvarn. Stafsjön bidrog med strandängar för bete som en del i den omfattande organisation och ekonomi som ett säteri utgör.

Dagens bebyggelse på säteritomten består av två bevarade flygelbyggnader, då huvudbyggnaden revs i slutet av 1800-talet efter att den förfallit så kraftigt att den inte gick att rädda. Invid säteriet finns förutom trädgården en av Sveriges tidigaste anlagda engelska parker. På 1700-talet var en anlagd trädgård en statusmarkör. I mitten av 2000-talet påbörjades en restaurering av trädgården och parken tillsammans med Länsstyrelsen och läns museet i Östergötland vilken nu är genomförd.

Motivering

Sträckan mellan Motala och Stjärnsund, strax söder om Askersund, har bara ett säterilandskap, det vid Medevi. Säteriet har haft utmarker ända ner till gården Kalvsjö, där gårdarna tillsammans ger en bra bild av två olika odlingssystem.

Säterilandskapets historiskt öppna ytor är viktiga att bevara utan ytterligare barriärer, då de är själva sinnebilderna för tillgänglighet i ett, i historisk tid, i övrigt inhägnat landskap. Detta blir särskilt viktigt då det är det enda som finns på en så pass lång sträcka som det rör sig om från Motala till Askersund, där säteriet Stjärnsund är beläget.

Den engelska parken vid Medevi är en av Sveriges tidigaste engelska parker, vilket gör den bevarandevärd ur ett trädgårdshistoriskt perspektiv. Den kommer med stor sannolikhet att tilldra sig ett stort intresse i framtiden både regionalt, nationellt och kanske internationellt även om den idag är förhållandevis okänd.

Effekt

I landskapsrummet kring Medevi finns alla tre värden, det vill säga kunskapsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde. Kunskapsvärdet ligger i att säterilandskapets ekonomi och bruksmetoder under historisk tid fortfarande är väldigt tydliga trots nuvarande väg 50:s dragning. Kunskapsvärdet ligger också i att samtliga element som kan förväntas på ett säteri finns bevarade om än över stora ytor. Detta är typiskt då ett säteri ofta besitter stora ägoarealer. För den

som är intresserad av den här typen av historiska landskap finns idag möjlighet att med hjälp av det lokala vägnätet besöka de olika ingående elementen såsom till exempel nedlagda dagsverkstorp. Just tillgängligheten i hela det sammantagna landskapsrummet Medevi gör att det även har ett potentiellt bruksvärde. När landskapet öppnar sig mot Stafsjön finns ett visuellt upplevelsevärde, speciellt om man kommer söderifrån.

Den engelska parken har också samtliga tre värden, där kunskapsvärdet och upplevelsevärdet dominerar. Bruksvärdet är lågt då parken inte är öppen för allmänheten.

Redan idag är säterilandskapet uppbrutet i och med att sträckningen av dagens väg skär rakt igenom gårdens åkermarker. Just kring Medevi är det svårt att gå in i detalj på effekterna av en ny vägsträckning. Då det finns så pass många olika vägalternativ gör det att effekterna blir olika beroende på val. Men generellt kan sägas att värderingen är beroende på om nuvarande väg 50 kommer att finnas kvar eller brytas upp och var en eventuell ny väg kommer att placeras.

Om en helt ny vägdragnings blir alternativet och den kommer att ligga öster om dagens väg 50 kommer effekterna bli att bruksvärdet och upplevelsevärdet försvinner. Bruksvärdet avtar då tillgängligheten till området som idag utgörs av ett lokalt nät bestående av grusvägar kommer att bli svårare att nå. En ny väg blir ytterligare en barriär i landskapet som ska passeras. Delar av upplevelsevärdet kommer också att försvinna då de båda vägarna kommer att dominera i det öppna landskapet istället för säteriets odlingsmarker och den igenväxta Stafsjön. Närheten till säteriets engelska park kommer att få effekten att parkens tänkta resurs som plats för kontemplation, vilket ingick i ursprungstanken med en engelsk trädgård, försvinner helt med buller och synintryck av bilar. Trädgårdens ursprungliga syfte och funktion kommer att helt mista sitt värde.

Vid en placering väster om dagens vägalternativ kommer att bli mindre negativa och till viss del positiva. Vid ett sådant vägval kommer istället säteriets öppna landskap att förstärkas, speciellt om nuvarande väg 50 rivs upp och tas bort i det här partiet invid Medevi och Stordalen.

Eventuella bullervallar stänger helt ute den öppenhet som är signifikativ för landskapet, medan däremot viltstängsel, om det behövs, får mindre effekter på värdena.

Konsekvens

Konsekvenserna vid ytterligare påverkan kan enligt ovan vara allt från små till stora beroende på var i landskapsrummet påverkan sker.

Landskapet kring gården Kalvsjö

Figur 26. Kartöverlägg med dagens fastighetskarta samt den härads-ekonomiska kartan från 1860-talet över Kalvsjöområdet med äldre odlingsmarker. Skala 1:10 000.

Består av

Gårdsläge i ursprungligt läge, småbrutet odlingslandskap med äldre element som odlingsrösen, stenmurar, äldre betesmarker och strandängar.

Beskrivning

Ett gårdsläge med medeltida ursprung i laga läge med ett kringliggande odlingslandskap där dess utveckling från medeltid till idag kan följas visuellt. En äldre brukningsenhet med tydlig inägomark, tydlig bytomt och tydlig utmark. I odlingslandskapet kan det småbrutna medeltida åkersystemet med bete och strandängar

fortfarande skönjas, trots att sjön är sänkt och gården idag modern. Detta är ett bra exempel på en gård som ligger i ursprungligt läge och på hur det har sett ut kring en ensamgård historiskt.

Motivering

Kalvsjö gård med ursprunglig gårdstomt och omkringsliggande åker- och beteshagar samt strandängar har ett högt upplevelse- och kunskapsvärde när det gäller förståelsen av förutsättningarna för en ensamgård från medeltid till idag ur ett lokalt och regionalt perspektiv. Det äldre gårdsläget har en klassisk placering på en väl-dränerad förhöjning i landskapet och består av ett byggnadsbestånd från 1800-talet och framåt. De moderna inslag som alltid finns på ett fungerande jordbruk har placerats enligt äldre principer, det vill säga på den högre dränerade marken.

Figur 27. Vy över markerna vid Kalvsjö. Foto av Arkeologgruppen AB.

Gårdstomten är placerad enligt principen att den ligger mellan gårdarna i ett tvåskifte som, möjligen i senare tid, övergått till ett treskiftessystem. Åkrarna är belägna i det som under förhistorisk tid utgjort skyddade havsvikar och som i och med landhöjningen blivit tillgängliga för odling. Det betyder att åkrarna ligger på de lägre liggande partierna. Betesmarkerna återfinns, i detta småkuperade landskap, på de högre steniga partierna och är fortfarande i bruk. Landskapsrummet har ett stort pedagogiskt värde då alla ingående element över tid fortfarande är synliga.

Effekt

I det här partiet är redan vägsträckningen fastslagen och befintlig väg 50 kommer att breddas. För att minska de negativa effekterna föreslås vägen breddas mot öster om detta är möjligt. Effekterna av

en breddning mot väster skulle innebära att delar av kunskapsvärdet och upplevelsevärdet går förlorat i och med att delar av åkermarken kommer att försvinna. Även delar av det som tidigare varit strandbeten, vilket var en viktig resurs för djurdrift, kommer att försvinna. En eventuell bullervall, alternativt plank, skulle stänga in gården från öster och delar av visualiteten och kontakten med de tidigare utmarkerna skulle helt försvinna. Det innebär att just tydligheten med vad som menas med gårdsläge, inägomark och utägomark helt försvinner. Idag är kontakten med utmarken endast visuell då dagens väg är en barriär mot den tidigare tillgängliga utmarken. Om också visualiteten försvinner kommer förståelsen för gårdens helhet vad gäller marker och ekonomi att gå förlorade.

Konsekvenser

En påverkan på landskapsrummet mot väster skulle få märkbara negativa konsekvenser.

Konsekvensanalys

I den södra delen av området är vägsträckan redan fastlagd. Det gäller för sträckan från Nykyrka fram till strax sydväst om Medevi gård. För denna sträcka finns endast ett alternativ att ta ställning till. Den tänkta vägsträckningen kommer att gå längs samma sträcka som dagens väg 50 men kommer att breddas något.

Sträckan Nykyrka – sydväst om Medevi gård

Invid Kalvsjö gård kan en breddning av vägen få märkbara negativa konsekvenser för det småbrutna, äldre odlingslandskapet i området. Landskapsavsnittet har en hög visualitet och ett högt pedagogiskt värde. För att i största mån minimera ingrepp i landskapsrummet kring Kalvsjö bör en breddning av vägen ske på den östra sidan av idag befintlig väg 50. En eventuell breddning på västra sidan innebär att ytterligare delar av detta väl sammanhållna odlingslandskap skulle försvinna. Det skulle också innebära ytterligare ingrepp i de äldre åkerytorna och strandängarna. Utöver detta riskerar den historiska förståelsen för landskapets utveckling att försvinna, då vägen kommer närmare det äldre gårdsläget och därmed bryter visualiteten i detta för förändringar känsliga landskapsrum.

Den planerade vägsträckningen berör inte Medevi brunn i någon större omfattning, då väglinjen återfinns utanför riksintresseområdet. Mellan riskintresseområdet för Medevi brunn och den nya vägsträckningen finns dessutom en skogsbarriär. Trots detta förordas att vägen breddas i öster, om det är möjligt. Miljön kring Medevi brunn handlar inte bara om den fysiska miljön i form av byggnader, utformning och landskap, det rör sig också om den psykiska miljön, i vilken buller räknas in. En av idéerna med att dricka brunn var, förutom det hälsobringande vattnet, även miljöombytet. I det ingick tid för eftertanke. Gästerna skulle beredas lugn och ro, erbjudas att lyssna på utvald musik och företa stärkande promenader i en tyst och rogivande natur. För att få en idé om de äldre idealen kring brunnsdrickandet ingår att det är rogivande, vilket gör miljön känslig för buller.

Sträckan sydväst om Medevi gård – Brattebrobacke

Alternativ 0+

Innebär att nuvarande vägsträckning för väg 50 breddas. En breddning av vägen vid Medevi gård skulle ge inga eller högst försumbara konsekvenser för landskapsrummet, då det inte skulle medföra en ökad biltrafik eller någon nydragning av väg i landskapet. Visserligen skulle ytterligare delar av den öppna åkermarken omvandlas till väg och vägbredden skulle öka, men konsekvenserna av detta anses ändå vara ringa om breddningen görs på den östra sidan.

Vägen skulle vid Stordalen löpa i den gamla landsvägens landskapsrum precis som den gjort i det historiska kartmaterialet. För att inte inkräkta på landskapsrummet kring Stordalen förordas att vägen breddas på den västra sidan, då det skyddsvärda landskapet är beläget på den östra. Genom att lägga vägen på den västra sidan skulle Stordalens småbrutna odlingslandskap bevaras i sin helhet, vilket inte skulle ge några eller möjligen högst försumbara, negativa konsekvenser.

Kring gårdarna vid Rå är det trångt om utrymme för en breddning. Detta skulle kunna lösas genom att den bredd som finns idag behålls, för att försöka hålla samman gårdsstrukturerna på båda sidor vägen. Om detta inte är möjligt utan en breddning måste göras, bör denna breddning ske på den västra sidan om vägen, då den sammanhållna miljön med gästgivargård, gammal landsväg, gård, milsten, torp och allé återfinns på den östra sidan. Att tänka på är att en breddning av vägen kommer att ytterligare förstärka den barriär som finns i dagens landskap och där en östvästlig förflyttning mellan de gårdar som tidigare hört samman i en brukningsenhet kan bli problematisk.

Alternativet medför en risk för att ytterligare boplatser och lägenhetsbebyggelse kan finnas inom vägsträckningen.

Alternativ 1

Alternativ 1 går väster om befintlig väg 50 där förslagen förgrenar sig i flera alternativ vid Medevi gård. Vägsträckningen alternativ 1 behåller och förstärker Medewis öppna landskap. Om befintlig väg 50 ersätts helt och tas bort får det positiva konsekvenser för säterilandskapet och för det småbrutna odlingslandskapet i Stordalen. Fornlämning Hammar 5:1, en vägsten som markerar länsgränsen mellan Örebro och Östergötlands län skulle med lätthet kunna flyttas. Sträckan löper rakt över fornlämningen Västra Ny 114:1 som består av en bytomt samt eventuellt en äldre boplatz från sten- eller bronsålder. Sträckningen över denna fornlämning innebär dock små eller obetydliga negativa konsekvenser för närmiljön.

För gårdarna i Rå kommer påverkan att vara i stort sett den samma som idag, även om den nya vägens sträckning är lite väl nära dagens gårdar. I den norra delen, strax söder om Stora Forsa och intill den utflyttade gården Mon kommer vägalternativet att ligga intill eller gå över ett antal stenåldersboplatser som hittades vid den arkeologiska utredningen år 1995. Risk finns för att ytterligare boplatser och lägenhetsbebyggelser kan finnas inom vägsträckningen. Detta bedöms dock få små eller obetydliga negativa konsekvenser för området.

Alternativ 2

Alternativ 2 löper väster om befintlig väg 50, där vägen delar sig i flera alternativ vid Medevi gård. Vägsträckningen behåller och förstärker Medevis öppna landskap. Om befintlig väg 50 ersätts helt och tas bort skulle positiva konsekvenser för säterilandskapet erhållas. Fornlämning Hammar 5:1, en vägsten som markerar länsgränsen mellan Örebro och Östergötlands län kan med lätthet flyttas. Sträckan löper rakt över fornlämningen Västra Ny 114:1 som består av en bytomt samt eventuellt en äldre boplatz från sten- eller bronsålder. De negativa konsekvenserna bedöms dock som små.

Vägalternativet skär också rakt igenom den känsliga miljön vid Stordalen och äventyrar att bryta sönder det idag äldre småskaliga odlingslandskapet i Stordalen, vilken tillsammans med Kalvsjön och Rå utgör de enda bevarade landskapsrummen där tiden före laga skiftet kan förstås. Alternativet skulle få märkbara negativa konsekvenser för förståelsen av rummet.

Sträckningen går långt från gårdarna i Rå och ger därför detta område positiva konsekvenser om alternativet genomförs. I den norra delen, strax söder om Stora Forsa och intill den utflyttade gården Mon kommer vägalternativet att ligga intill eller gå över ett antal stenåldersboplatser som hittades vid den arkeologiska utredningen år 1995. Risk för att ytterligare boplatser och lägenhetsbebyggelser finns inom vägsträckningen är stor, men de negativa konsekvenserna bedöms som små för helheten, då dessa lämningar i huvudsak återfinns under mark.

Alternativ 3

Alternativ 3 bryter av och går öster om dagens väg 50 vid det sydöstra hörnet av riksintresset Medevi brunn. Sträckningen skär sedan upp över den i modern tid utdikade sjön Stafsjön och öster om Stordalen. Vägsträckningen innebär att vägen skär sönder det öppna säterilandskapet och kommer alltför nära gården med dess engelska park, och den grusväg som syns som en båge runt Stafsjön. Vägen var förr landsvägen mot Askersund. Behålls dessutom nuvarande väg 50 som lokalväg kommer det forna säterilandskapets öppna ytor att vara helt sönderbrutna av vägbarriärer i landskapet, istället för att som den äldre landsvägen följa och väja för naturliga hinder i landskapet såsom Stafsjön. Förståelsen för den sjö som varit så viktig i form av strandbeten för säteriet och dess föregångare kommer helt att försvinna. Alternativet får stora negativa konsekvenser för Medevi gård och upplevelsen och pedagogiken av landskapsrummet.

För landskapsrummen kring Stordalen och Rå skulle alternativet medföra positiva konsekvenser, då den går öster om dessa gårdar.

I den norra delen, strax söder om Stora Forsa och intill den utflyttade gården Mon kommer vägalternativet att ligga intill eller gå över ett antal stenåldersboplatser som hittades vid den arkeologiska

utredningen år 1995. Risk finns för att ytterligare boplatser och lägenhetsbebyggelser kan finnas inom vägsträckningen. Påverkan på dessa medför dock endast små negativa konsekvenser för området som helhet.

Alternativ 3a

Vägsträckningen går väster om Stafsjön och skulle då bevara den utdikade sjön, men i övrigt gäller alternativ 3. Positivt är att sjön bevaras, men norr om sjön bryter vägalternativet in för nära Medevi gård och samma konsekvenser gäller för alternativ 3a som för alternativ 3.

Alternativ 4

Alternativ 4 bryter av och löper öster om dagens väg 50 vid det sydöstra hörnet av riksintresset Medevi brunn. Sträckningen skär vidare öster om den utdikade sjön Stafsjön och kommer mycket nära Medevi gård och speciellt den engelska parken. Sträckningen innebär att vägen kommer att skära sönder det öppna säterilandskapet och komma alltför nära gården med dess engelska park väster om gården och ner mot den grusväg som syns som en båge runt Stafsjön. Vägen var förr landsvägen mot Askersund. Behålls dessutom nuvarande väg 50 som lokalväg kommer det forna säterilandskapets öppna ytor att vara helt sönderbrutna av vägbarriärer i landskapet istället för att som den äldre landsvägen följa och väja för naturliga hinder i landskapet. Förståelsen för den sjö som varit så viktig i form av strandbeten för säteriet och dess föregångare kommer helt att försvinna. Alternativet får stora negativa konsekvenser för Medevi gård och upplevelsen av landskapsrummet.

För Stordalen och Rå innebär alternativet positiva konsekvenser, då vägsträckningen går så långt från dessa gårdar att vägen inte skulle vara märkbar för dessa. Sträckningen undviker också det kända stenålderslandskapet som är beläget på 115-meters nivåkurva. Sträckningen skär över fornlämningen Hammar 74:1 som består av fossil åkermark i form av röjda ytor med stenmurar och ett odlingsröse. Någonstans i närheten bör även en lägenhetsbebyggelse eller gård, som idag inte är känd antikvariskt finnas. Dessa lämningar tillsammans kan i delområdet innebära en märkbar negativ konsekvens.

Ungefär i höjd med gården Rå, dock längre mot öster, följer vägalternativet ett äldre vägnät i nordsydlig riktning som utgör den äldre landsvägen mellan Motala och Askersund och som i stora delar följer dagens väg 50. Vägsträckningen skulle här lyfta upp och förstärka en äldre, övergiven vägstruktur som funnits i landskapet.

Då sträckan är dåligt känd antikvariskt finns stor risk för att förhistoriska boplatser och lägenhetsbebyggelser kan finnas inom vägsträckningen.

Alternativ 5

Alternativ 5 går väster om befintlig väg 50, där vägen delar sig i flera alternativ vid Medevi gård. Vägsträckningen behåller och förstärker Medewis öppna landskap. Om befintlig väg 50 ersätts helt och tas bort får det positiva konsekvenser för säterilandskapet. Fornlämning Hammar 5:1, en vägsten som markerar länsgränsen mellan Örebro och Östergötlands län, skulle med lätthet kunna flyttas. Sträckan löper rakt över fornlämningen Västra Ny 114:1, en bytomt samt eventuellt en äldre boplats från sten- eller bronsålder.

Vägalternativet kommer att skära rakt igenom den känsliga miljön vid Stordalen och bryta sönder det idag äldre småskaliga odlingslandskapet i Stordalen, vilken tillsammans med Kalvsjön och Rå utgör de enda bevarade landskapsrummen där tiden före laga skiftet kan förstås. Alternativet skulle få märkbara negativa konsekvenser för förståelsen av rummet.

Gårdarna i Rå berörs inte alls av vägalternativet och konsekvenserna för dessa gårdar blir därmed positiva.

Sträckningen undviker också det kända stenålderslandskapet som är beläget på 115-meters nivåkurva, men kommer att skära över fornlämningen 76:1–3, som är en fossil åker med röjda ytor och röjningsrösen. Någonstans i närheten bör även en lägenhetsbebyggelse eller gård som idag inte är känd antikvariskt finnas.

Ungefär i höjd med gården Rå, fast längre mot öster, kommer vägen att följa ett äldre vägnät som löpt parallellt i nordsydlig riktning med den äldre landsvägen mellan Motala och Askersund, och som i stora delar följer dagens väg 50. Vägsträckningen skulle här lyfta upp och förstärka en äldre, övergiven vägstruktur som funnits landskapet.

De fornlämningar under jord som berörs av vägalternativet innebär små negativa konsekvenser för området som helhet.

Alternativ 6

Alternativ 6 går väster om befintlig väg 50 där vägen delar sig i flera alternativ vid Medevi gård. Vägsträckningen behåller och förstärker Medewis öppna landskap. Om befintlig väg 50 ersätts helt och tas bort skulle det kunna få positiva konsekvenser för säterilandskapet. Fornlämning Hammar 5:1, en vägsten som markerar länsgränsen mellan Örebro och Östergötlands län skulle med lätthet kunna flyttas. Sträckan löper rakt över fornlämningen Västra Ny 114:1 som består av en bytomt samt eventuellt en äldre boplats från sten- eller bronsålder.

Vägalternativet kommer att skära rakt igenom den känsliga miljön vid Stordalen och bryta sönder det idag äldre småskaliga odlingslandskapet i Stordalen, vilken tillsammans med Kalvsjön och Rå utgör de enda bevarade landskapsrummen där tiden före laga skiftet kan förstås. Alternativet skulle få märkbara negativa konsekvenser för förståelsen av rummet.

Sträckningen går långt från gårdarna i Rå och ger detta område positiva konsekvenser om alternativet genomförs.

Sträckningen kommer att skära den kända stenåldersboplatsen Hammar 381:1, invid Slätrask och de kända stenåldersboplatser som hittades vid den arkeologiska utredningen år 1995 som är belägna strax söder om Stora Forsa och intill den utflyttade gården Mon. Alternativet kommer också att skära fornlämning Hammar 373:1 som är en ytomfattande stenåldersboplatz norr om vägen till Stora Forsa. Vägalternativet medför risk för att ytterligare boplatser och lägenhetsbebyggelse kan finnas inom vägsträckningen.

Alternativ 7

För alternativ 7 gäller samma förutsättningar som för alternativ 6. Alternativ 7 går väster om befintlig väg 50 där vägen delar sig i flera alternativ vid Medevi gård. Vägsträckningen behåller och förstärker Medewis öppna landskap. Om befintlig väg 50 ersätts helt och tas bort skulle det kunna få positiva konsekvenser för säterilandskapet. Fornlämning Hammar 5:1, en vägsten som markerar länsgränsen mellan Örebro och Östergötlands län skulle med lätthet kunna flyttas. Sträckan löper rakt över fornlämningen Västra Ny 114:1 som består av en bytomt samt eventuellt en äldre boplatz från sten- eller bronsålder.

Vägalternativet kommer att skära rakt igenom den känsliga miljön vid Stordalen och bryta sönder det idag äldre småskaliga odlingslandskapet, vilket tillsammans med Kalvsjön och Rå utgör de enda bevarade landskapsrummen där tiden före laga skiftet kan förstås. Alternativet skulle få märkbara negativa konsekvenser för förståelsen av rummet.

Sträckningen går långt från gårdarna i Rå och skulle ge detta område positiva konsekvenser om alternativet genomförs.

Sträckningen kommer att skära den kända stenåldersboplatsen Hammar 381:1, invid Slätrask och de kända stenåldersboplatser som hittades vid den arkeologiska utredningen år 1995 som är belägna strax söder om Stora Forsa och intill den utflyttade gården Mon. Alternativet kommer också att skära fornlämning Hammar 373:1 som är en ytomfattande stenåldersboplatz norr om vägen till Stora Forsa. Vägalternativet medför risk för att ytterligare boplatser och lägenhetsbebyggelse kan finnas inom vägsträckningen.

Alternativ 8

Vägsträckningen går väster om Stafsjön och skulle bevara den utdikade sjön. Alternativet innebär att vägen kommer att skära i det öppna säterilandskapet och komma något närmare gården Medevi med dess engelska park och den grusväg som syns som en båge runt Stafsjön. Vägen utgjorde förr landsvägen mot Askersund. Behålls dessutom nuvarande väg 50 som lokalväg kommer det

forna säterilandskapets öppna ytor att än mer vara sönderbrutna av vägbarriärer i landskapet. Alternativet innebär negativa konsekvenser för Medevi gård och upplevelsen av landskapsrummet.

För landskapsrummen kring Stordalen och Rå skulle alternativet medföra positiva konsekvenser, då vägsträckningen går öster om dessa gårdar.

Sträckningen kommer att skära den kända stenåldersboplatsen Hammar 381:1, invid Slätrask och de kända stenåldersboplatser som hittades vid den arkeologiska utredningen år 1995 som är belägna strax söder om Stora Forsa och intill den utflyttade gården Mon. Alternativet kommer också att skära fornlämning Hammar 373:1, som är en ytomfattande stenåldersboplatz norr om vägen till Stora Forsa. Vägalternativet medför risk för att ytterligare boplatser och lägenhetsbebyggelse kan finnas inom vägsträckningen.

Slutsats

I syfte att bevara helheten i de beskrivna områdena i så stor utsträckning som möjligt ser Arkeologgruppen AB helst att alternativ 0+ eller 8 kommer till användning. Alternativ 0+ följer dagens sträckning och innebär tämligen små ingrepp i kulturmiljön om utbyggnaden vid känsliga partier förläggs, beroende på plats, på vägens östra eller västra sida. Detta gäller även eventuella lokalvägar, vändplatser och annat som kan vara aktuellt i samband med utbyggnaden.

Alternativ 8 undviker också i stort de av oss utpekade känsliga områdena. Den vägsträckningen går visserligen nära Stora Forsa där eventuellt ett flertal fornlämningar under mark och nya lägenhetsbebyggelser kan förväntas. Dessa är inte av den art (eller synliga) att de är bevarandevärda, dock kommer de att medföra en viss kostnad. Dessutom kommer alternativ 8 att ytterligare inkräkta något på det säterilandskap som finns vid Medevi gård, dock endast längst i väster och inte långt från dagens sträckning av väg 50.

Genom att välja alternativ 0+ så kommer utbyggnaden av vägen dessutom att följa dagens väg 50 som sträcker sig i nordsydlig riktning genom området och som följer den äldre vägsträckningen mellan Motala och Askersund. Vägen som löper längs med Vätterns strand har med stor sannolikhet även i äldre tid varit en landsväg som med tiden har anpassats efter modernare färdmedel. Det vill säga att den äldre vägens kurvor har rätats ut och på sina håll delvis fått ny sträckning, vilket lett till att den äldre vägen kan följas i partier, som vid Rå där en nydragning gjorts.

Trots dessa moderniseringar får vägen ändå betraktas som att den ligger i ursprungligt läge. Detta förstärks också av att de gårdar som togs upp under medeltiden lades i anslutning till vägen, antingen så att vägen passerar genom gården eller så att gården har haft en direktkontakt med vägen. Landsvägen har använts för fjärrtransporter, men också för lokala transporter såsom kyrkfärder och körslor. Vilket som kom först i området, gårdarna eller vägen, går inte säga, men vägen är åtminstone medeltida, möjligen äldre. Detta innebär att om alternativ 0+ väljs så kommer vägen att löpa i princip i samma linje som den alltid har gjort, vilket innebär en platskontinuitet sedan medeltiden, dock som en modern väg med dagens standard och säkerhet.

Begrepp

Arkeologisk utredning etapp 1

Kart- och arkivstudier samt inventering av ett givet område.

Arkeologisk utredning etapp 2

Utredningsgrävning för att lokalisera under mark inte synliga lämningar.

Boplats

Plats där man under förhistorisk tid vistats, långvarigt eller kortvarigt.

Bronsålder

Förhistorisk tidsperiod mellan cirka 1800–500 f. Kr.

Byråinventering

Vid en byråinventering samlas och sammanställs tillgängligt kunskapsunderlag och arkivmaterial rörande kulturmiljöer, som har betydelse vid bedömning av ett utredningsområdes kulturhistoriska värden.

Dagsverkstorp

Personer som arrenderar en minde jordbruksenhet, ett torp, där arrendet av gården erläggs i dagsverken. Torpen låg ofta under ett gods där hela arrendet utgjordes av dagsverken.

Engelsk park

En parkanläggningsstil som tog form i England och som under 1700-talet spred sig till andra länder. Stilen bryter mot barockens ideal med hårt tuktad växtlighet och kantiga former. Den engelska parken uppstod som motsats till den regelbundna franska stilen och präglas av lummig grönska och mjukare, mer naturliga former.

Fornlämning

Tidigare benämnt fast fornlämning. Lämning som åtnjuter lagskydd enligt Kulturmiljölagen.

Fornsök

Riksantikvarieämbetets söktjänst för att få information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige, både på land och i vatten.

Fossil åkermark

Varaktigt övergiven åkermark formad genom äldre tiders brukningsmetoder.

Frälsehemman

Ett frälsehemman var ett hemman med frihet från grundskatt. Frälsehemmanet brukades av en frälsebonde och var underordnat ett frälsegods som ägde arrendesrätt över hemmanet.

Förhistoria

Den tid från vilken inga skriftliga källor finns eller är allt för undermåliga för att ge en bra bild av historien.

Förundersökning

En begränsad utgrävning av fornlämning i syfte att få kunskap om lämningens omfattning, karaktär och ålder.

Gravfält

Begravningsplats

Gästgivaregård

Inrättning för resande på vägarna där förtäring och inkvartering fanns samt möjlighet att byta hästar för skjutsar.

Historisk tid

Definieras av skriftliga källor, börjar på olika tidpunkter runt om i världen och ganska sent i Norden, där historisk tid räknas från vikingatidens slut omkring år 1050.

Hållstall

Stallet för skjutshästarna.

Häradsekonomisk karta

En av Lantmäteriverket framställd karta med hög detaljeringsgrad över ett härad. Kartorna framställdes under andra halvan av 1800-talet.

Inägomark

En gårds åker-, ängs- och betesmark. Ligger i direkt anslutning till gården.

Järnåldern

Tidsperiod mellan cirka 500 f. Kr till 1050 e. Kr. Delas in i fem perioder: förromersk järnålder, romersk järnålder, folkvandringstid, vendeltid och vikingatid.

Kalkbränning

Bränning av kalksten till kalk.

Kulturmiljölagen

Före 1 januari 2014 kallad Kulturminneslagen. Den centrala lagen för kulturmiljövård i Sverige.

Laga skifte

Jordbruksreform som genomfördes under 1800-talet i syfte att varje bondes åkerareal samlades och lades ut på en plats inom byns inägomark. Man flyttade ut byggnaderna till den nya platsen vilket innebar att byarna mer eller mindre splittrades. Vanligt var dock ett en eller två gårdar låg kvar i det gamla byläget.

Landskapslagar

De lagar som gällde på medeltiden i olika delar av Norden innan de ersattes av riksomfattande lagar.

Lägenhetsbebyggelse

Lämningar efter mindre bebyggelsenheter som inte skattlagts.

Mangårdsbyggnad

Bostadshuset på ett jordbruk.

Mantalsatt

En kameral taxeringsenhet eller ett besuttenhetsmått som låg till grund för beskattning. Mantalet beräknades som regel i åker- och ängsmark, dvs. hur mycket säd som kunde odlas på marken. Talet utgjorde ett mått på gårdens skattekraft som skulle erläggas. Ursprungligen var måtten 1, ½ eller ¼ mantal.

Masugn

En ugn för framställning av smält råjärn genom reduktion av järnmalm. Kallas ibland även för hytta.

Medeltiden

Cirka 1000–1520

Möjlig fornlämning

Lämning vars status inte kunnat fastställas. Används ofta vid arkeologiska utredningar etapp 1, status fastställs i samband med utredningsgrävning vid en arkeologisk utredning etapp 2.

Röjningsröseområden

Område med stensamlingar som uppkommit genom röjning, i regel för odling men ibland även för annan verksamhet.

Skattegård

Under tidig medeltid skattebelade kronan den av bönderna uppodlade jorden. Jordbruksfastigheterna kallades skattehemman eller skattegård.

Skogens pärlor

En redovisning av värdefulla skogsområden och kulturlämningar i svenska skogar.

Skärvtenshög

Skärvtenshög är en fornlämning som finns på boplatser, främst från yngre delen av bronsåldern. Skärvtenshögar består främst av eldsprängd och skörbränd sten, men innehåller också kol, sot, hushållssopor och andra föremål.

Statarsamhälle

Ett samhälle där en stor del av befolkning får ut sin lön i natura.

Stenkammargrav

Megalitgrav, så kallas en del fornlämningar som är byggda av ett enda eller flera naturliga eller grovt tillhuggna stenblock.

Stenåldern

Stenåldern är den första perioden i människans historia. Stenåldern delas in i tre delperioder: paleolitikum, mesolitikum och neolitikum. Perioderna paleolitikum och mesolitikum kallas i bland för "jägerstenåldern". Under denna tid levde människan av jakt och insamling av ätliga växter. I och med neolitikum inleds "bondestenåldern" för ca 6 000 år sedan. Efter stenåldern vidtar bronsålder cirka 1 800 f. Kr.

Surbrunn

Brunn med naturligt kolsyrehaltigt vatten som förr ansågs kunna bota sjukdomar.

Säteri

Ett säteri var en gård som innehades av en frälseperson och hade "sätesfrihet", alltså skattefrihet.

Treskifte

Åkermarken brukas växelvis så att 2/3 delar brukas och 1/3 ligger i träda.

Tvåskifte

Åkermarken brukas växelvis så att hälften av åkermarken brukas och hälften ligger i träda.

Utmarksområde

Skogsbygd

Utredningsgrävning

Begränsad utgrävning för att konstatera om en möjlig fornlämning är fornlämning enligt Kulturmiljölagen.

Ångbränneri

Brännvinsbryggeri

Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturhistoriska lämningar som inte uppfyller kriterierna för fornlämning i Kulturmiljölagen.

Referenser

Tryckta källor

- Andersson, S. 1995. *Arkeologisk utredning Medevi-Brattebrobacke, väg 50, Västra Ny socken, Östergötland, Hammar socken, Närke*. Riksantikvarieämbetet, UV Stockholm, rapport 1995:8.
- Haugard, J. 1922. *Om Vättern och Norra Vättersbygden, Natur- och kulturhistorisk beskrivning*.
- Karlenby, L. 2011. *Stenbärarna. Kult och rituell praktik i skandinavisk bronsålder*.
- Ramström, R. 2014. *Kart- och arkivstudier rörande ny sträckning av väg 50, Medevi-Brattebrobacke*. Arkeologgruppen AB, Rapport 2014:15.
- Ramström, R. 2013. *Medevi – Nykyrka. Särskild arkeologisk utredning etapp 1 inför utbyggnaden av väg 50, Västra Ny socken, Östergötland*. Arkeologgruppen AB, Rapport 2013:19.
- Riksintressanta kulturmiljöer i Sverige*. 1990. Katalog. Riksantikvarieämbetet.

Otryckta källor

Digitala källor

Regionalt kulturarvsprogram för Östergötland 2012-2014.

<http://www.kulturarvostergotland.se/img/2012/4/16/1436857.pdf>

Kartor

Ekonomiska kartan, 1955, Rikets allmänna kartverk,
akt: Harge J133-9F3a57.

Ekonomiska kartan, 1955, Rikets allmänna kartverk,
akt: Stora Forsa J133-9F2a57

Ekonomiska kartan, 1948, Rikets allmänna kartverk,
akt: Medevi J133-9F1a50

Häradsekonomska kartan, Rikets allmänna kartverk,
akt: Forssa, J112-54-10

Häradsekonomska kartan, Rikets allmänna kartverk,
akt: Medevi J112-54-15

Kärre södra nr 1, 1837, Lantmäteristyrelsens arkiv, akt: S27-41:2

Kärre södra nr 1, 1781, Lantmäteristyrelsens arkiv, akt: S27-41:1.

Forsa stora nr 1-2, laga skifte, 1833. Lantmäteristyrelsens arkiv,
akt: S27-17:3.

Forsta stora 1-2, laga delning, 1809. Lantmäteristyrelsens arkiv,
akt: S27-17:2.

Forsa stora nr 1-2, inäodelning, 1781. Lantmäteristyrelsens arkiv,
akt: S27-17:1.

Dalmark nr 1, Laga skifte, 1840. Lantmäteristyrelsens arkiv, akt: S27-12:2.

Dalmark nr 1, Storskifte, 1797. Lantmäteristyrelsens arkiv,
akt: S27-12:1.

Slätraks nr 1, Avmätning, 1776. Lantmäteristyrelsens arkiv,
akt: S27-61:1.

Rå, övrigt, 1845. Lantmäterimyndighetens arkiv, akt: 18-ham-122.

Rå, Delning, 1783, Lantmäterimyndighetens arkiv, akt: 18-ham-37.

Brunn, 1841, Laga skifte, Lantmäteristyrelsens arkiv, akt: S27-8:1.

Stordalen nr 1-2, 1813, Storskiftesindelning, Lantmäteristyrelsens arkiv, akt: S27-63:1.

Nydalen nr 1, 1837, Laga skifte, Lantmäteristyrelsens arkiv,
akt S27-49:1

Nydalen nr 1, 1826, Storskifte, Lantmäterimyndighetens arkiv,
akt 18-ham-112

Administrativa uppgifter

Landskap: Närke och Östergötland

Län: Örebro och Östergötlands län

Arkeologgruppens diarienummer: Ag 2014_54

Projektnr: 2014_53

